

ΓΝΩΜΗ της Ο.Κ.Ε.

**“Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη
του Αγροτικού Χώρου”**

Αθήνα, 12 Φεβρουαρίου 1999

Διαδικασία

Η Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή της Ελλάδος ανέλαβε την έκδοση Γνώμης, σχετικά με το θέμα “Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη του Αγροτικού Χώρου” με βάση το άρθρο 4 του Νόμου 2232/1994, σύμφωνα με το οποίο “ η Ο.Κ.Ε. μπορεί με δική της πρωτοβουλία να εκφράζει γνώμη για άλλα θέματα κοινωνικοοικονομικής πολιτικής”.

Η σχετική απόφαση ελήφθη από την Εκτελεστική Επιτροπή της Ο.Κ.Ε. στις 14 Νοεμβρίου 1997 και ορίστηκε Επιτροπή Εργασίας αποτελούμενη από τους κ.κ. **Δημήτριο Κυριαζή, Νικόλαο Λιόλιο, Δημήτριο Πολίτη, Χαράλαμπο Κεφάλια, Κώστα Κόλλια και Νικόλαο Γιατράκο.**

Ως πρόεδρος της Επιτροπής Εργασίας ορίστηκε ο κ. **Δημήτριος Κυριαζής.**

Στην Επιτροπή Εργασίας συμμετείχαν ο Εμπειρογνώμων Καθηγητής κ. **Ναπολέων Μαραβέγιας** και ο ο Δρ. **Δημήτριος Κιούκας**, Επιστημονικός Συνεργάτης της Ο.Κ.Ε.

Η Επιτροπή Εργασίας άρχισε τις εργασίες της την 6 Φεβρουαρίου 1998 καί τις ολοκλήρωσε σε ένδεκα συνεδριάσεις, ενώ η Εκτελεστική Επιτροπή διαμόρφωσε την εισήγησή της προς την Ολομέλεια σε μία συνεδρίαση (15 Ιανουαρίου 1999).

Η Ολομέλεια της Ο.Κ.Ε., στην οποία εισηγητές ήταν οι κ.κ. **Νικόλαος Λιόλιος** καί **Δημήτριος Κυριαζής**, αφού συνέχισε και ολοκλήρωσε την συζήτηση για το θέμα στη συνεδρίαση της 12ης Φεβρουαρίου 1999, διατύπωσε την ακόλουθη ΓΝΩΜΗ ΠΡΩΤΟΒΟΥΛΙΑΣ.

Περιεχόμενα

A. Εισαγωγή: Η έννοια και το πρόβλημα της ολοκληρωμένης αγροτικής ανάπτυξης.

B. Το Διεθνές Περιβάλλον.

Προβληματισμοί για το μέλλον της ευρωπαϊκής γεωργίας.

Το πρότυπο της ολοκληρωμένης αγροτικής ανάπτυξης.

Έννοια και συνθήκες υιοθέτησης του προτύπου.

Εθνικές εμπειρίες ΟΑΑ στις χώρες της ΕΕ.

Γ. Ολοκληρωμένη ανάπτυξη του Ελληνικού αγροτικού χώρου.

Η προηγούμενη εμπειρία.

Τα χαρακτηριστικά του Ελληνικού αγροτικού χώρου και οι δυνατότητες ολοκληρωμένης ανάπτυξής του.

Δ. Προτάσεις ολοκληρωμένης αγροτικής ανάπτυξης κατά τύπο αγροτικής περιοχής.

Ε. Προτάσεις για το θεσμικό πλαίσιο και την χρηματοδότηση.

Παράρτημα 1: Παρατηρήσεις για την ολοκληρωμένη ανάπτυξη του αγροτικού χώρου στην Γνώμη της ΟΚΕ νο. 13, 1997.

Παράρτημα 2: Τα κριτήρια κατάταξης των διαφόρων περιοχών σε Ορεινές και Προβληματικές, Δυναμικές και Νησιωτικές.

Α. ΕΙΣΑΓΩΓΗ: Η ΕΝΝΟΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΟΛΟΚΛΗΡΩΜΕΝΗΣ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

1. Στη Γνώμη Πρωτοβουλίας της Ο.Κ.Ε. για την “Απασχόληση στον Αγροτικό Τομέα” (No. 13, Οκτώβριος 1997) τονίστηκε ότι ένα βασικό μέσο για την αντιμετώπιση των αδιεξόδων στα οποία έχει περιέλθει η ελληνική γεωργία και η ελληνική ύπαιθρος γενικότερα είναι η “Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη του Αγροτικού Χώρου” (βλ. Παράρτημα 1). Ειδικότερα τα προβλήματα στα οποία καλείται να δώσει απάντηση η “ολοκληρωμένη ανάπτυξη” εστιάζονται στην μείωση της αγροτικής απασχόλησης λόγω διεθνών και εσωτερικών μεταβολών και στην ως εκ τούτου ανάγκη συγκράτησης του αγροτικού πληθυσμού στην ύπαιθρο ώστε να αποφευχθούν φαινόμενα διόγκωσης της ανεργίας στά αστικά κέντρα, αλλά και κοινωνικού και περιβαλλοντικού μαρασμού στις αγροτικές περιοχές.

2. Ο όρος **αγροτική ανάπτυξη** χρησιμοποιείται συχνά προκειμένου να περιγραφεί η αναπτυξιακή διαδικασία όχι της γεωργίας ή του αγροτικού τομέα ως κλάδου της οικονομίας, αλλά μιας γεωγραφικής περιοχής που δεν είναι αστική, χαρακτηρίζεται δηλαδή από το αγροτικό στοιχείο. Είναι με άλλα λόγια ένας γεωγραφικός χώρος όπου ασκείται η αγροτική δραστηριότητα (Γεωργία, Κτηνοτροφία, Δασοπονία, Μελισσοκομία, Αλιεία), αλλά περιλαμβάνει και άλλες δραστηριότητες - βιο-

μηχανικές, βιοτεχνικές, χειροτεχνικές, τουριστικές, οικοδομικές - και ορισμένες υπηρεσίες όπως εμπορικές, εκπαιδευτικές, νοσηλευτικές, κ.α.

Ένας τέτοιος γεωγραφικός χώρος ο οποίος επιπλέον περιλαμβάνει οικισμούς κάτω των 10.000 κατοίκων ορίζεται ως αγροτικός χώρος*. Συνεπώς μπορούμε να χρησιμοποιούμε εναλλακτικά την έννοια Αγροτική Ανάπτυξη ή Ανάπτυξη του Αγροτικού Χώρου. Θα μπορούσαμε να χρησιμοποιήσουμε και τον όρο “Ύπαιθρος” αντί του όρου Αγροτικός Χώρος, αλλά ο όρος αυτός μάλλον δεν περιλαμβάνει κατοικημένες περιοχές, δηλαδή οικισμούς κάτω των 10.000 κατοίκων. Αντίθετα, ο όρος Αγροτικός Χώρος ή Αγροτική Περιοχή περιλαμβάνει, όπως αναφέρθηκε, και κατοικημένες περιοχές που δεν ξεπερνούν έναν αριθμό κατοίκων. Βεβαίως ο αριθμός των κατοίκων του οικισμού που περιλαμβάνονται σε ένα γεωγραφικό χώρο που ορίζουμε ως αγροτικό χώρο, είναι μάλλον συμβατικός. Ιδιαίτερα μάλιστα μετά τη συνένωση των κοινοτήτων της χώρας μας σε Δήμους (Καποδίστριας) μπορεί να δημιουργεί προβλήματα ορισμού του αγροτικού χώρου. Για το λόγο αυτό προτιμάται ο όρος αγροτικός οικισμός και όχι αγροτική κοινότητα.

Βεβαίως, πέρα από τον ορισμό

* Σύμφωνα με τους ορισμούς της ΕΣΥΕ πρόκειται για αγροτικές και ημιαστικές περιοχές.

του αγροτικού χώρου και γενικότερα του όρου αγροτικός, ως μετάφραση του λατινογενούς όρου "Rural" τίθεται και το ζήτημα τι εννοούμε με τον όρο "ανάπτυξη". Η διεθνής βιβλιογραφία ξεχωρίζει τον όρο **ανάπτυξη (development)** από τον όρο Αύξηση ή Μεγέθυνση (Growth-Croissance). Ωστόσο στη χώρα μας αυτή η διάκριση δεν είναι πάντα προφανής. Θα ορίζαμε λοιπόν την ανάπτυξη ως μία διαδικασία ποιοτικού μετασχηματισμού μίας οικονομίας και κοινωνίας που οδηγεί σε μία νέα διάρθρωση και συνοδεύεται από αύξηση των εισοδημάτων των μελών της κοινωνίας αυτής.

Συνεπώς με τον όρο ανάπτυξη του αγροτικού χώρου εννοείται μία ποιοτική μεταβολή που συντελείται σε ένα γεωγραφικό αγροτικό χώρο και μετασχηματίζοντας με τέτοιο τρόπο την οικονομική και κοινωνική διάρθρωση οδηγεί σε αύξηση των εισοδημάτων των κατοίκων και βελτίωση της ποιότητας ζωής τους. Η ανάπτυξη αυτή μπορεί να είναι κλαδική ή ολοκληρωμένη.

3. Ο όρος **ολοκληρωμένη ανάπτυξη** (developpement integre ή integrated development) εμφανίστηκε στη διεθνή βιβλιογραφία πριν από δύο δεκαετίες περίπου ως απάντηση στην έννοια της κλαδικής ανάπτυξης (sectoral development - developpement sectorial) που κυριαρχούσε στη θεωρία της ανάπτυξης.

Η ολοκληρωμένη ανάπτυξη θεωρείται ότι μπορεί να λύσει τα προβλήματα που δημιουργούνται με την κλαδική ανάπτυξη, δηλ. την ανάπτυξη των διαφόρων κλάδων της οικονομίας ξεχωριστά, δηλ. γεωργική ανάπτυξη, βιομηχανική ανάπτυξη, τουριστική ανάπτυξη κ.λπ. Ο στόχος της ολοκληρωμένης ανάπτυξης είναι να προωθούνται ταυτόχρονα αναπτυξιακές διαδικασίες σε τομείς και κλάδους που αλληλοστηρίζονται και έτσι το αναπτυξιακό αποτέλε-

σμα να είναι μεγαλύτερο. Για παράδειγμα, εάν αναπτύσσεται η γεωργία σε μία χώρα ή περιφέρεια χωρίς ταυτόχρονα να αναπτύσσεται και η βιομηχανία τροφίμων, τότε το αναπτυξιακό αποτέλεσμα θα είναι περιορισμένο: η γεωργική παραγωγή είτε δεν θα βρίσκει διεξόδους στην αγορά είτε θα εξάγεται στο εξωτερικό, όπου θα γίνεται η επεξεργασία της κι έτσι δεν θα παράγεται στην εν λόγω χώρα ή περιφέρεια η σχετική προστιθέμενη αξία, η οποία προκύπτει από την επεξεργασία της γεωργικής παραγωγής.

Με την ίδια λογική, αν αναπτύσσεται ο τουρισμός χωρίς ταυτόχρονα να αναπτύσσεται και η κατάλληλη υποδομή, το όφελος για τη χώρα ή περιφέρεια θα είναι περιορισμένο κ.ο.κ. Ορισμένες φορές μάλιστα, η κλαδική ανάπτυξη μπορεί όχι μόνο να μην ωφελεί όσο θα μπορούσε να ωφελήσει η ολοκληρωμένη ανάπτυξη, αλλά μπορεί να οδηγήσει και σε αρνητικά αποτελέσματα (π.χ. όταν μια χώρα ή περιφέρεια αναπτύσσει την αγροτική της παραγωγή και δεν διαθέτει τα κατάλληλα δίκτυα διανομής στο εσωτερικό και το εξωτερικό).

4. Η έννοια της **ολοκληρωμένης αγροτικής ανάπτυξης** αναφέρεται στην ευρύτερη και ολοκληρωμένη ανάπτυξη των αγροτικών χώρων, στις οποίες ο γεωργικός τομέας κυριαρχεί και διαδραματίζει ζωτικό ρόλο, είναι δε έννοια με διάσταση χώρου. Η ολοκληρωμένη αγροτική ανάπτυξη αφορά την βιωσιμότητα των αγροτικών περιοχών σε πλαίσια οικονομικής, κοινωνικής, περιβαλλοντικής και πολιτιστικής ισορροπίας. Η μορφή αυτή ανάπτυξης δεν ταυτίζεται αποκλειστικά με την ανάπτυξη του γεωργικού τομέα, αλλά αφορά όλο το πλέγμα των λειτουργιών που αναπτύσσονται στις αγροτικές περιοχές. Αφορά δηλαδή πολλαπλές λειτουργίες που επιτελούνται στον αγροτικό χώρο, όπως παραγωγι-

κές, κοινωνικές, περιβαλλοντικές και πολιτιστικές.

Βασικό χαρακτηριστικό των προγραμμάτων ολοκληρωμένης ανάπτυξης της υπαίθρου είναι ότι δεν αφορούν μόνον τις γεωργικές δραστηριότητες αλλά αποβλέπουν και στην ενίσχυση συμπληρωματικής εξωγεωργικής απασχόλησης του γεωργικού πληθυσμού.

Σε διάφορα κοινοτικά κείμενα γίνεται συχνά ρητή αναφορά στην ανάγκη πολυτομεακής (multi-sectoral) προσέγγισης στην αγροτική ανάπτυξη. Τούτο συνεπάγεται την ενίσχυση των διακλαδικών διασυνδέσεων (linkages) μεταξύ των τομέων της οικονομίας των αγροτικών περιοχών και των παραγωγικών δραστηριοτήτων, με αποτέλεσμα τη δημιουργία ευκαιριών απασχόλησης και συμπληρωματικού εισοδήματος για τον αγροτικό πληθυσμό.

Επίσης σε κείμενο της Επιτροπής της ΕΕ συχνά προσδιορίζονται οι εξής κατευθύνσεις πολιτικής για τον αγροτικό τομέα και τις αγροτικές περιοχές :

- Προστασία του περιβάλλοντος.
- Διαφοροποίηση των παραγωγικής βάσης (diversification) της οικονομίας των αγροτικών περιοχών, με σκοπό τη δημιουργία ευκαιριών απασχόλησης και συμπληρωματικών πηγών εισοδήματος για τον γεωργικό πληθυσμό.

- Ενδυνάμωση των διακλαδικών σχέσεων των τομέων και κλάδων.

- Προώθηση της τοπικής ανάπτυξης και αξιοποίηση του ανθρώπινου δυναμικού (εκπαίδευση, επαγγελματική κατάρτιση).

- Δημιουργία οικονομικής και κοινωνικής υποδομής στις μειονεκτικές περιοχές.

- Ενίσχυση των μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων και ανάπτυξη του ρόλου των υπηρεσιών.

- Ανάπτυξη της έρευνας και της τεχνολογίας προσαρμοσμένων στις αναπτυξιακές ανάγκες των αγροτικών περιοχών.

5. Η διεθνής εμπειρία δείχνει

ότι τα συχνότερα μέτρα που προτείνονται και λαμβάνονται σχετίζονται με :

(α) Διαφοροποίηση (diversification): παραγωγή προϊόντων ποιότητας, τοπικής ονομασίας προέλευσης, οργανική γεωργία, μεταποίηση και εμπορία των αγροτικών προϊόντων, παραγωγή προϊόντων για μη-διατροφική χρήση, όπως βιομηχανική χρήση, ενέργεια κ.λπ.

β) Προώθηση του αγροτουρισμού* και των μικρομεσαίων επιχειρήσεων μεταποίησης (βιοτεχνίας), χειροτεχνίας.

* Ο αγροτουρισμός μπορεί να οριστεί ως "εκείνη η τουριστική δραστηριότητα που αναπτύσσεται σε χώρο μη αστικό από τους απασχολούμενους κύρια στον πρωτογενή και δευτερογενή τομέα και ειδικότερα σε οικογενειακής ή συνεταιριστικής μορφής μικρές τουριστικές μονάδες παροχής αγαθών και υπηρεσιών, με σκοπό την ενίσχυση του αγροτικού εισοδήματος και της τοπικής οικονομίας, τόσο από την εκμετάλλευση των τουριστικών καταλυμάτων (ενοικιαζόμενα δωμάτια, πανσιόν, ξενώνες, κάμπινγκ) όσο και από την τροφοδοσία των τουριστικών μονάδων με προϊόντα τοπικής παραγωγής γεωργικών συνεταιρισμών". Στην διεθνή πρακτική απαντώνται δύο βασικά σχήματα. Το πρώτο, το οποίο προσιδιάζει περισσότερο σε αγροτικές οικονομίες όπως η ελληνική και απαντάται κυρίως στην Γαλλία, Ιταλία και Ιρλανδία, εκφράζεται αρκετά από τον ορισμό αυτό, ενώ έχει ως κύριο μοντέλο φιλοξενίας τουριστών το κατάλυμα τύπου "bed and breakfast". Το δεύτερο καλύπτει υποδοχή και φιλοξενία τουριστών σε αγροκτήματα, όπου οι φιλοξενοούμενοι συμμετέχουν στη ζωή των αγροτών και τις αγροτικές δραστηριότητες γενικότερα. Αποδίδεται από το μοντέλο "farm house holidays" και είναι ιδιαίτερα διαδεδομένο σε χώρες όπου η έννοια "αγρόκτημα" είναι συνυφασμένη με τη μεγάλη γεωργική εκμετάλλευση (Αυστρία, Γερμανία, κλπ.).

γ) Επαγγελματική κατάρτιση και εκπαίδευση του αγροτικού πληθυσμού.

δ) Ανάπτυξη καινοτόμων τεχνολογιών στον τομέα της ενέργειας, τεχνολογία πληροφορικής, τηλεματικής, για τις ανάγκες των αγροτικών περιοχών.

ε) Προστασία των φυσικών πόρων και του περιβάλλοντος.

στ) Προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς στις αγροτικές περιοχές, ανακαίνιση αγροτικών οικισμών.

6. Για την επίτευξη ολοκληρωμένης αγροτικής ανάπτυξης χρειάζονται ορισμένες προϋποθέσεις:

α. Καταρχήν, όπως και η έννοια της κλαδικής ανάπτυξης, έτσι και η έννοια της ολοκληρωμένης ανάπτυξης προϋποθέτουν δημόσια παρέμβαση με την μορφή τουλάχιστον κινήτρων, αντικινήτρων και απαγορεύσεων, ώστε να προσανατολιστεί η ιδιωτική/συλλογική επιχειρηματική δράση σε τομείς και κλάδους που θα οδηγήσουν στο επιθυμητό αποτέλεσμα.

Στην σημερινή ελληνική πραγματικότητα, όπου τα προγράμματα ολοκληρωμένης ανάπτυξης σε περιφερειακό και τοπικό επίπεδο θεωρούνται αναγκαία, τίθεται το ερώτημα πως γίνεται ο προγραμματισμός, δηλαδή ποιος καταρτίζει το πρόγραμμα, ποιος το χρηματοδοτεί και ποιος το εφαρμόζει, δεδομένου ότι εμπλέκονται πολλά επίπεδα δημόσιας παρέμβασης (Ε.Ε., κράτος, περιφέρεια, Νομαρχία κ.λπ.).

Το ζήτημα είναι κρίσιμο, διότι όχι μόνο συνδέεται με την συμμετοχή των πολιτών στην διαδικασία κατάρτισης, αλλά και με την επιτυχή ή όχι πραγματοποίηση των αρχικών στόχων οποιουδήποτε προγράμματος ολοκληρωμένης ανάπτυξης.

β. Το μοντέλο ολοκληρωμένης αγροτικής ανάπτυξης θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη του ότι οι αναπτυξιακές δυνατότητες και οι προοπτικές διαφέρουν ουσιαστικά από περιοχή σε περιοχή. Στην Ελλάδα, για παράδειγμα, χρειάζεται να ληφθεί υπόψη η τυπολογία των αγροτικών περιοχών. Με βάση την τυπολογία αυτή απαντώνται:

- ορεινές και προβληματικές αγροτικές περιοχές
- περιοχές με υψηλή εξάρτηση από την γεωργική δραστηριότητα
- αγροτικές περιοχές με ανάπτυξη επικεντρωμένη γύρω από τον τουρισμό
- περιαστικές περιοχές.

Χρειάζεται λοιπόν μια στρατηγική ανάπτυξης που να διαφοροποιείται για κάθε τύπο αγροτικής περιοχής και να προσαρμόζεται στα ιδιαίτερα προβλήματα και ανάγκες τους.

7. Οι επισημάνσεις αυτές ανοίγουν πράγματι ένα μεγάλο και ενδιαφέρον πεδίο έρευνας για την ελληνική πραγματικότητα επί του οποίου η ΟΚΕ αναλαμβάνει την πρωτοβουλία να τοποθετηθεί.

Β. ΤΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

Προβληματισμοί για το μέλλον της ευρωπαϊκής γεωργίας

1. Εντείνονται οι προβληματισμοί για το μέλλον της ευρωπαϊκής γεωργίας, όπως αποτυπώθηκαν και στη Γνώμη της ΟΚΕ νο 13/1997. Στη Γνώμη αυτή πράγματι επισημάνθηκαν μια σειρά εξελίξεων που οδηγούν σταδιακά προς σημαντικούς μετασχηματισμούς της ευρωπαϊκής γεωργίας και του Αγροτικού χώρου ευρύτερα. Ειδικότερα εντοπίστηκαν τα εξής:

- Ένα νέο διεθνές πλαίσιο για τη γεωργία υπό την επίδραση της οικονομικής παγκοσμιοποίησης και της αλματώδους ανάπτυξης της τεχνολογίας.

- Η απελευθέρωση των διεθνών αγορών και στα γεωργικά προϊόντα υπό την επίδραση της αναβίωσης δογματών ελεύθερου διεθνούς εμπορίου, όπως αυτά αποτυπώνονται στους διαδοχικούς κύκλους της GATT/ ΠΟΕ.

- Η σταδιακή μείωση της αγροτικής απασχόλησης σε διεθνές και ευρωπαϊκό επίπεδο με αποτέλεσμα την πτώση του μέσου όρου αγροτικής απασχόλησης στην Ε.Ε. σε 6% από 25% που ήταν στη δεκαετία 1960.

- Η ταυτόχρονη αύξηση της παραγωγικότητας λόγω της χρήσης νέων τεχνολογιών. Οι νέες τεχνολογίες έθεσαν στην υπηρεσία των αγροτών εργαλεία και μέσα ικανά να τους αποφέρουν σημαντική υλική ευημερία. Ωστόσο, συνδυάστηκαν και με την δημιουργία αλόγιστων πλεονα-

σμάτων (στην ΕΕ), ενώ αλλού (π.χ. σε χώρες του τρίτου κόσμου) δεν έλυσαν πλήρως τα προβλήματα του επισιτισμού. Η εξέλιξη αυτή ταυτόχρονα ανέδειξε και την οικολογική πλευρά της γεωργικής παραγωγικής διαδικασίας, αφού σε αρκετές περιπτώσεις σημειώθηκαν προβλήματα στην ποιότητα των αγροτικών προϊόντων και στην υγεία των καταναλωτών.

- Το ζήτημα της εγκατάλειψης της υπαίθρου που προκαλείται από την αγροτική έξοδο και το συνακόλουθο πρόβλημα διόγκωσης της, ούτως ή άλλως, υψηλής ανεργίας στην Ευρώπη. Στα πλαίσια αυτά εγείρονται ζητήματα συγκράτησης του πληθυσμού στην ύπαιθρο, όπως επίσης και αναζωογόνησης και νέου μοντέλου ανάπτυξης, οικονομικής, κοινωνικής, πολιτιστικής, των αγροτικών περιοχών.

- Το γεγονός ότι τα προβλήματα αυτά πολλαπλασιάζονται από την προοδευτική αναθεώρηση της ΚΑΠ, μια διαδικασία που αρχίζει από το 1988, εντείνεται το 1992 (αναθεώρηση Mac Sharry) και κορυφώνεται με τις τελευταίες προτάσεις του κειμένου της AGENDA 2000 που παρουσίασε η Ευρωπαϊκή Επιτροπή στις 16/7/1997. Η πεμπτουσία αυτών των αναθεωρήσεων είναι ότι προτείνεται η μείωση των θεσμικών τιμών αγροτικών προϊόντων και η υιοθέτηση άμεσων εισοδηματικών ενισχύσεων στους αγρότες της Ε.Ε. των 15. Τούτο, όπως επισημάνθηκε (Γνώμη της ΟΚΕ νο. 13, σελ. 11), σημαίνει ότι στο απώτερο μέλλον αναμένεται μείωση των θεσμικών τιμών στα επίπεδα των διεθνών (δηλ. 50% -75% χαμηλότερες από τις σημερινές).

- Το ζήτημα ότι η επικείμενη διεύρυνση της Ε.Ε. προς τις ΧΚΑΕ, θα πιέσει περαιτέρω τον προϋπολογισμό της ΚΑΠ, αν και όχι σε τέτοιο βαθμό που να συνεπάγεται υπερβολικά μεγάλο κόστος .

- Το γεγονός ότι η σταδιακή υλοποίηση της Συμφωνίας της GATT/ΠΟΕ θα σημαίνει μείωση της εσωτερικής προστασίας του ευρωπαϊκού αγροτικού τομέα κατά 20% και της συνοριακής στήριξης (εξαγωγικών ενισχύσεων κατά 36%).

- Το γεγονός ότι ενδέχεται μέγρος τουλάχιστον της ΚΑΠ να επανεθνικοποιηθεί, με βάση τις εξελίξεις που θα σημειωθούν όχι μόνο στις διαπραγματεύσεις GATT/ΠΟΕ, ή στο πεδίο της διεύρυνσης προς ΧΚΑΕ, αλλά και τις εξελίξεις στην ΟΝΕ, τη δημιουργία Μεσογειακής Ζώνης Ελευθέρων Συναλλαγών κ.λπ. Γι αυτό η ΟΚΕ επισήμανε ότι από τώρα θα πρέπει να υπάρξει εθνικός προγραμματισμός για την έγκαιρη προσαρμογή της ελληνικής γεωργίας, π.χ. στα πεδία της ολοκληρωμένης αγροτικής ανάπτυξης και της βελτίωσης της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής γεωργίας.

2. Οι επισημάνσεις εκείνες της ΟΚΕ αναπτύχθηκαν σε μια εποχή που πληθαίνουν οι συζητήσεις για το μέλλον της ευρωπαϊκής γεωργίας. Ιδιαίτερα η ΑΤΖΕΝΤΑ 2000 πυροδότησε σειρά συζητήσεων με επίκεντρο το μέλλον της ΚΑΠ και εναλλακτικούς τρόπους αντιμετώπισης των προβλημάτων του αγροτικού χώρου. Σύμφωνα με πιο πρόσφατες εκτιμήσεις, προκύπτουν οι εξής τάσεις:

Η αναθεώρηση της ΚΑΠ, όπως την προτείνει η ΑΤΖΕΝΤΑ 2000, θα περιλάβει δραστική μείωση τιμών για αγροτικά προϊόντα που καλύπτουν περίπου το 50% της τελικής γεωργικής παραγωγής στην ΕΕ. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή προτείνει, για παράδειγμα, περικοπές για τα σιτηρά, το βόειο κρέας και τα γαλακτοκομικά προϊόντα της τάξεως 20%, 30% και 10% αντίστοιχα*. Εν τω μεταξύ έχουν ήδη δρομολογηθεί (π.χ. τελευταία με βάση τις αναθεωρήσεις για την περίοδο 1997-98) σειρά δυσμενών ρυθμίσεων σε βασικά μεσογειακά προϊόντα, ή προτείνονται νέες. Οι ρυθμίσεις αυτές συνδυάζονται με την αποσυσχέτιση (decoupling) των επιδοτήσεων από τις παραγωγικές επιδόσεις, δηλαδή αναίρεση της αρχής της στήριξης μέσω πολιτικής τιμών, και αντ'αυτής την χορήγηση εισοδηματικών αντισταθμίσεων.

3. Οι τάσεις αυτές έχουν ενισχυθεί πρόσφατα και από τις συζητήσεις που λαμβάνουν χώρα στην ΕΕ γύρω από το ζήτημα των ιδίων πόρων. Η απαίτηση της Γερμανίας να επαναθεωρηθούν οι εισφορές της στον Κοινοτικό Προϋπολογισμό προτείνει να μειωθούν περίπου κατά 30% ετησίως- οδήγησε σε ευρύτατη συζήτηση στην ΕΕ. Μία από τις προτάσεις της Επιτροπής για την ικανοποίηση των Γερμανικών αιτημάτων, με μεγάλη μάλιστα πιθανότητα πραγματοποίησης, αφορά την μερική επανεθνικοποίηση των δαπανών της ΚΑΠ (κατά 25%) μέσω της συγχρηματοδότησής της από την Κοινότητα και τα κράτη-μέλη. Σύμφωνα με την πρόταση, τα τελευταία θα αναλάβουν να πληρώνουν στους παραγωγούς το 25% των εισοδηματικών ενισχύσεων, η δε ΕΕ το 75%.

* Οι προτάσεις αυτές της ΑΤΖΕΝΤΑ 2000 υιοθετήθηκαν πρόσφατα με Κανονισμό.

Το πρότυπο της ολοκληρωμένης αγροτικής ανάπτυξης στην ΕΕ

Έννοια και συνθήκες υιοθέτησης του προτύπου

1. Οι προτάσεις της ΑΤΖΕΝΤΑ 2000 για τη γεωργία δίνουν έμφαση στην διαμόρφωση ενός αγροτικού χώρου που θα λαμβάνει υπόψη τις προσαρμογές της ευρωπαϊκής γεωργίας στις νέες απαιτήσεις. Στα πλαίσια αυτά ο αγροτικός τομέας διατηρεί μέν την κυρίαρχη οικονομική σημασία του, αλλά εντάσσεται σ'ένα ευρύτερο σχέδιο ανάπτυξης πολλαπλών και αλληλένδετων λειτουργιών με στόχους αφενός την συγκράτηση του πληθυσμού στην ύπαιθρο, όχι απαραίτητα σε γεωργικές ασχολίες, αφετέρου την ανάδειξη της υπαίθρου ως χώρου εκπλήρωσης κοινωνικών λειτουργιών που αναζητώνται από την μεταβιομηχανική υπερκαταναλωτική κοινωνία. Στα κριτήρια αυτά καλείται να ανταποκριθεί η ολοκληρωμένη προσέγγιση στην ανάπτυξη της υπαίθρου.

2. Η έννοια της ολοκληρωμένης αγροτικής ανάπτυξης ως εναλλακτικής και συμπληρωματικής προς την ΚΑΠ στρατηγικής, αλλά και ως αντιδιαστελλόμενου προς την παραδοσιακή "γεωργική ανάπτυξη" προτύπου, έχει αναδειχθεί ήδη από τη δεκαετία του 1980. Η πορεία προς τη σύλληψη και έκφραση αυτού του νέου προτύπου συναρτήθηκε με ορισμένες κοινωνικές αλλαγές στην ύπαιθρο που, πέραν των σκοπιμοτήτων (δημοσιονομικών περιστολών) της ΚΑΠ, αφορούσαν την κατάσταση στις τοπικές κοινωνίες, το περιβάλλον και τον πολιτισμό.

Οι κυριότερες αλλαγές της ευρωπαϊκής υπαίθρου μπορούν να συνοψιστούν ως εξής:

- Συνεχής αποπληθυσμιακή κίνηση και ερήμωση, ιδιαίτερα απομακρυσμένων γεωγραφικών περιοχών σε συνδυασμό με υποβάθμιση των οικονομιών - αγορών και υπηρεσιών των περιοχών αυτών.

- Οι αγροτικές περιοχές, στις οποίες κατοικεί το ένα τέταρτο του πληθυσμού της ΕΕ και οι οποίες καταλαμβάνουν περισσότερο από το 80% της επικράτειας της ΕΕ, χαρακτηρίζονται από μια ποικιλία και συνθετότητα δραστηριοτήτων, από τις οποίες η γεωργία και η δασοκομία δεν αποτελούν πλέον τις κυρίαρχες δραστηριότητες*.

- Ραγδαία επέκταση των πόλεων με υποβάθμιση του αγροτικού χαρακτήρα και πολιτισμού.

- Αλλοίωση του περιβάλλοντος της υπαίθρου (τοπίου) λόγω του εκσυγχρονισμού της γεωργίας.

- Μόλυνση εδάφους, υδάτων και αέρα, δασών εξαιτίας ορισμένων βιομηχανικών και άλλων εισροών κατά τη διαχείριση της γης.

- Διάβρωση του τοπίου λόγω υπερβολικής και στρεβλωτικής ανάπτυξης του τουρισμού και λειτουργιών αναψυχής.

- Τυποποίηση της κουλτούρας λόγω συγκεντροποίησης εμπορίου, βιομηχανίας και του κράτους, απώλεια τοπικών πολιτισμών και τρόπων ζωής.

- Ανεπάρκεια σε στεγαστικές και άλλες υπηρεσίες της υπαίθρου.

* Π.χ. το 1991, από το σύνολο των 166 περιφερειών της Κοινότητας μόνον σε 10 από αυτές το ποσοστό της γεωργικής απασχόλησης ξεπερνούσε το 30% (οι 6 από αυτές τις περιφέρειες ήταν στην Ελλάδα).

- Λανθασμένο πολλές φορές, θεσμικό περιβάλλον, με κυριαρχία είτε αποσπασματικών τομεακών πολιτικών, είτε αντιλήψεων φορέων λήψης αποφάσεων αστικής προέλευσης (top down thinking) σε βάρος των απόψεων των τοπικών κοινωνιών και της ολοκληρωμένης παρέμβασης με συμμετοχή των άμεσα ενδιαφερομένων.

- Αυξανόμενη ζήτηση των ευρωπαϊκών καταναλωτών για λιγότερο τυποποιημένα προϊόντα και υπηρεσίες, όπως γνησιότερη τροφή και πιο “ειδυλλιακό” τουρισμό.

3. Αυτές οι κοινωνικές αλλαγές βρήκαν αντίκτυπο στους κοινοτικούς διαμορφωτές πολιτικής. Ήδη από το 1988 η Επιτροπή της Ε.Ε. στην εισήγησή της προς το Συμβούλιο των Υπουργών (“The future of the rural society”) εισηγήθηκε την ενσωμάτωση τέτοιων παραμέτρων στη μελλοντική κοινοτική πολιτική για τις αγροτικές περιοχές. Οι εισηγήσεις αυτές ολοκληρώθηκαν και αποκρυσταλλώθηκαν καλύτερα στη συνέχεια στη “Διακήρυξη του Cork” (Ευρωπαϊκή Διάσκεψη για την Αγροτική Ανάπτυξη, 7-9 Νοεμβρίου 1996). Στο κείμενο αυτό, αφού επιβεβαιώνονται οι παραπάνω αλλαγές στον αγροτικό χώρο της ΕΕ, ανακοινώνεται ένα πρόγραμμα αγροτικής ανάπτυξης για την ΕΕ που αποτελείται από τα εξής δέκα σημεία/αρχές:

α. Αγροτική προτίμηση, δηλαδή έμφαση στην “αιφόρο αγροτική ανάπτυξη” στην οποία κυρίαρχο μελλοντικό θα είναι η αναβάθμιση του περιβάλλοντος της υπαίθρου, ώστε να υπάρξει “αναστροφή της εγκατάλειψης της υπαίθρου, καταπολέμηση της πτώχειας, τόνωση της απασχόλησης και της ισότητας ευκαιριών” και αναταπόκριση στις αυξανόμενες απαιτήσεις για ποιότητα ζωής, ελεύθερο χρόνο, υγεία, ασφάλεια και προσωπική εξέλιξη.

β. Ολοκληρωμένη προσέγγιση, δηλαδή μια προσέγγιση αγροτικής ανάπτυξης που θα είναι “πολυτομεακή ως προς την εφαρμογή”, με σαφή χωροταξική διάσταση και θα περιλαμβάνει στο ίδιο νομικό πλαίσιο παρεμβάσεις όπως: “γεωργική προσαρμογή και ανάπτυξη”, οικονομική διαφοροποίηση- ιδιαίτερα των μικρής και μεσαίας κλίμακας βιομηχανιών και των αγροτικών υπηρεσιών- διαχείριση φυσικών πόρων, αύξηση των περιβαλλοντικών λειτουργιών και προώθηση του πολιτισμού, του τουρισμού και της αναψυχής.

γ. Διαφοροποίηση της οικονομικής και κοινωνικής δραστηριότητας, δηλαδή υποστήριξη των “αυτοσυντηρούμενων πρωτοβουλιών του ιδιωτικού τομέα και των τοπικών κοινωνιών”. Προς τούτο θα πρέπει τα κράτη να συνδράμουν με επενδύσεις, τεχνική βοήθεια, επιχειρηματικές υπηρεσίες, επαρκή υποδομή, εκπαίδευση, κατάρτιση (ιδιαίτερα στις τελευταίες εξελίξεις της πληροφορικής), ενίσχυση του ρόλου των μικρών πόλεων ως βασικών αναπτυξιακών πόλων της υπαίθρου και ανάπτυξη των χωριών.

δ. Αειφορία, δηλαδή μια αγροτική ανάπτυξη που θα συντηρεί την ποιότητα και ελκτικότητα των αγροτικών τοπίων και θα αφήνει περιθώρια για “φυσική εξέλιξη” αυτών. Επομένως η αρχή αυτή τονίζει την ανάγκη για αποχή από έντονους παρεμβατισμούς που θα είχαν πιθανώς τον χαρακτήρα της επιβολής ενός προκατασκευασμένου προτύπου (blueprint).

ε. Επικουρικότητα. Η αρχή αυτή επιτάσσει μια αποκεντρωτική πολιτική και την ανάπτυξη εταιρικών σχέσεων με τη συνεργασία όλων των εμπλεκόμενων επιπέδων (τοπικών, περιφερειακών, εθνικών και ευρωπαϊκών) με βάση πάντως την “από τα κάτω” προσέγγιση, δηλαδή από τις ίδιες τις αγροτικές κοινωνίες.

στ. Απλοποίηση ως προς το υπάρχον νομοθετικό πλαίσιο, ώστε να δημιουργηθεί μεγαλύτερη συνοχή σε “όσα σήμερα πραγματοποιούνται μέσω πολλών ξεχωριστών διαύλων”.

ζ. Προγραμματισμός. Τα επιμέρους προγράμματα αγροτικής ανάπτυξης θα πρέπει να εντάσσονται σε ένα ενιαίο πρόγραμμα για κάθε περιφέρεια.

η. Χρηματοδότηση.

θ. Διαχείριση.

ι. Αξιολόγηση και Έρευνα.

4. Τα δέκα αυτά σημεία της Διακήρυξης του Cork αποδίδουν με τον καλύτερο τρόπο το νέο πρότυπο αγροτικής ανάπτυξης που προβάλλεται επίσημα από την ΕΕ, δηλαδή την “ολοκληρωμένη αγροτική ανάπτυξη”. Από πλευράς πολιτικής-θεσμικής φιλοσοφίας το πρότυπο αυτό διαπνέεται από τις αρχές της ενιαιοποίησης, αλλά και αποκέντρωσης, αφενός στην τοπική αυτοδιοίκηση, αφετέρου σε κοινωνικούς και ιδιωτικούς φορείς υπό όρους ανταλλαγής/δέσμευσης σε σχέση με το κράτος, π.χ. με προγραμματικές συμφωνίες, κριτήρια επιλεξιμότητας-πιστοποίησης φορέων και προγραμμάτων, συμμετοχή φορέων σε όργανα γνωμοδοτικών σωμάτων.

Από την άλλη, η έννοια της “αιεφόρου ανάπτυξης” υπενθυμίζει την ανάγκη για περιβαλλοντική προστασία και για μικρής κλίμακας έργα που δεν θα αλλοιώνουν αποφασιστικά τη φυσιογνωμία του τοπίου. Η ανάπτυξη επομένως θα πρέπει να είναι “βήμα προς βήμα” και σταδιακή και όχι σαρωτική και ισοπεδωτική.

5. Η υλοποίηση πάντως προγραμμάτων ολοκληρωμένης αγροτικής

ανάπτυξης εξαρτάται από τους διαθέσιμους πόρους της ΕΕ. Υπάρχουν προβληματισμοί σχετικά με τις προτάσεις της ΑΤΖΕΝΤΑ 2000 για την εμπλοκή του Τομέα Εγχειρήσεων του ΕΓΤΠΕ στην χρηματοδότηση της αγροτικής ανάπτυξης, καθώς και για την πιθανολογούμενη υπαγωγή των αγροτικών δαπανών συνολικά στην κατηγορία “μη υποχρεωτικές” του Κοινοτικού Προϋπολογισμού. Επίσης ο προαναφερθείς προβληματισμός για την περίπτωση μερικής επανειλημμένης της ΚΑΠ ενδέχεται να αφορά και τα κονδύλια για την ολοκληρωμένη αγροτική ανάπτυξη. Ωστόσο, η απλοποίηση των στόχων της διαρθρωτικής πολιτικής (από επτά γίνονται τρεις, δηλ. στόχος 1 για τις υπολειπόμενες σε ανάπτυξη περιφέρειες, στόχος 2 για τις περιοχές υπό αναδιάρθρωση και στόχος 3 για την ανάπτυξη των ανθρώπινων πόρων) είναι πιθανό ότι θα αυξήσει την αποτελεσματικότητα της Κοινοτικής παρέμβασης.

6. Τα προγράμματα ολοκληρωμένης αγροτικής ανάπτυξης που χρηματοδοτούνται από την Κοινότητα ενθαρρύνουν την :

α) Διαφοροποίηση (diversification) της γεωργικής δραστηριότητας εντός και εκτός της γεωργικής εκμετάλλευσης με σκοπό την αύξηση ευκαιριών για συμπληρωματική απασχόληση και εισοδήματα στο γεωργικό πληθυσμό.

β) Προώθηση του αγρο-τουρισμού και των μικρο-μεσαίων επιχειρήσεων μεταποίησης, εμπορίας αγροτικών προϊόντων και άλλων οικονομικών δραστηριοτήτων με σκοπό την δημιουργία νέων ευκαιριών απασχόλησης στις αγροτικές περιοχές.

γ) Κατάρτιση και εκπαίδευση των εργαζομένων στην γεωργία και στους άλλους τομείς της τοπικής οικονομίας.

δ) Βελτίωση της υποδομής στις αγροτικές περιοχές για την διατήρηση του βιοτικού επιπέδου και την ανάπτυξη βιώσιμης οικονομικής δραστηριότητας (π.χ. ανάπτυξη καινοτόμων τεχνολογιών στον τομέα της ενέργειας, εισαγωγή τεχνολογίας πληροφοριών και επικοινωνιών που να ανταποκρίνονται στις ανάγκες των αγροτικών περιοχών, τη βελτίωση των μεταφορών, κ.λπ.).

ε) Προστασία των φυσικών πόρων και του περιβάλλοντος με την προώθηση παραδοσιακών συστημάτων γεωργίας και κτηνοτροφίας, προώθηση εναλλακτικών χρήσεων γης, προστασίας πανίδας, χλωρίδας, κ.λπ.

Χαρακτηριστικό πρόγραμμα ολοκληρωμένης αγροτικής ανάπτυξης είναι το LEADER. Τα LEADER I και το υπό διαμόρφωση II, ενισχύουν ομάδες σε τοπικό επίπεδο που εφαρμόζουν προγράμματα τοπικής ανάπτυξης στις αγροτικές περιοχές. Εφαρμόζονται κυρίως σε κοινότητες πληθυσμιακού μεγέθους από 5000 - 100000 κατοίκους. Είναι προγράμματα προσαρμοσμένα στις τοπικές ανάγκες και ιδιαιτερότητες και αφορούν την ανάπτυξη και διασύνδεση των οικονομικών δραστηριοτήτων σε τοπικό επίπεδο, την κατάρτιση εργατικού δυναμικού σε νέες δραστηριότητες, τον αγροτικό τουρισμό, τις μικρές βιοτεχνίες, τις τοπικές υπηρεσίες, την ενθάρρυνση παραγωγής με υψηλότερη προστιθέμενη αξία σε τοπικό επίπεδο (π.χ. παραγωγή και μεταποίηση σε τοπικό επίπεδο) κ.λπ.

Τα προγράμματα LEADER έχουν πλαισιωθεί με την χρήση τεχνολογίας πληροφοριών για ανταλλαγή πληροφοριών και εμπειριών μεταξύ των διαφόρων ομάδων αλλά και την δημιουργία διαύλων πληροφοριών για τις ανάγκες των αγροτικών περιοχών.

Επίσης στα πλαίσια της διαρ-

θρωτικής πολιτικής της ΚΑΠ διατίθενται:

- Ενισχύσεις για τον εκσυγχρονισμό των γεωργικών εκμεταλλεύσεων (Καν. 2328/91, ο οποίος προέκυψε από την τροποποίηση του 797/85), ενίσχυση των νέων αγροτών, αποζημιώσεις (αντισταθμιστικές) των παραγωγών στις ορεινές και μειονεκτικές περιοχές.

- Πριμοδοτήσεις της πρόωρης συνταξιοδότησης των αγροτών άνω των 55 ετών.

- Ενισχύσεις για εκτατικοποίηση και προσωρινή παύση καλλιεργειών, για φιλικές προς το περιβάλλον γεωργικές μεθόδους στις ευαίσθητες από περιβαλλοντική άποψη περιοχές.

- Ενισχύσεις για δασοκομία σε γεωργικές εκτάσεις και ενθάρρυνση χρήσης γεωργικών προϊόντων για σκοπούς μη-διατροφικούς.

Εθνικές εμπειρίες ολοκληρωμένης αγροτικής ανάπτυξης στις χώρες της ΕΕ

1. Αρκετές ευρωπαϊκές χώρες έχουν δοκιμάσει πολιτικές ολοκληρωμένης αγροτικής ανάπτυξης. Συνολική εκτίμηση των αποτελεσμάτων κατά χώρα δεν είναι εύκολο να γίνει, ελλείψει σχετικών στοιχείων.

2. Σε γενικές γραμμές στις χώρες της ΕΕ έχει σημειωθεί μια ποικιλία οργανωτικών-θεσμικών πρακτικών, που χαρακτηρίζονται από αναδιοργάνωση της κεντρικής διοίκησης (υπουργείων γεωργίας, περιφερειακών αρχών) και της τοπικής αυτοδιοίκησης. Στα πλαίσια αυτά κοινό χαρακτηριστικό είναι η μεταφορά πόρων και αρμοδιοτήτων προς την τοπική αυτοδιοίκηση.

Σε ορισμένες περιπτώσεις η ρύθμιση του συστήματος δεν είναι ενιαία, αλλά επαφίεται στις τοπικές δυνάμεις να αναπτύξουν τις κατάλληλες οργανωτικές δομές, στα πλαίσια φυσικά ενός εθνικού προγραμματισμού. Πάντως κατά βάση αναπτύσσεται μια εταιρική σχέση, η οποία εκφράζεται οργανωτικά από μία τοπική εταιρεία ολοκληρωμένης τοπικής ανάπτυξης, στην οποία εκπροσωπούνται κρατικοί φορείς, οι εμπλεκόμενοι ΟΤΑ και οι τοπικές ομάδες συμφερόντων, καθώς και οι ιδιωτικοί-επιχειρηματικοί φορείς. Η ανάπτυξη γίνεται λοιπόν συμμετοχική και μάλιστα αυτό αφορά όλα τα στάδια εκπόνησης και υλοποίησης του κύκλου ενός προγράμματος ("project cycle"): εντοπισμό και σχεδιασμό, εκτίμηση, εφαρμογή και αξιολόγηση.

3. Ιδιαίτερα σε σχέση με το πρόγραμμα LEADER, που λειτουργεί σήμερα σε μια έκταση που ισοδυναμεί με το περίπου 55% της έκτασης της ΕΕ, η οργάνωση βασίζεται συχνά στον λεγόμενο "Οργανισμό Ανάπτυξης Περιοχής" (Area Development Organisation) που εκπροσωπεί πληθυσμό που συνήθως κυμαίνεται από 30.000-100.000 κατοίκους. Στο διοικητικό συμβούλιο του Οργανισμού εκπροσωπούνται τοπικοί αγροτικοί συνεταιρισμοί και σύλλογοι, αγροτικές αναπτυξιακές εταιρείες, ΟΤΑ, ιδιωτικές επιχειρήσεις, κάποια κρατική υπηρεσία αγροτικής έρευνας, παροχής συμβουλών και κατάρτισης, ή και άλλοι κρατικοί φορείς. Στην διαδικασία λειτουργίας των προγραμμάτων εμπλέκονται συμβουλευτικά διάφορες τοπικές ομάδες συμφερόντων, ενώ κατόπιν διαβουλευσεων συστήνονται και επιτροπές μελέτης κατά θεματική περιοχή (π.χ. για την γεωργία, βιοτεχνία, αγροτουρισμό, πολιτισμό, διάφορες τοπικές πρωτοβουλίες, όπως για κατάρτιση νέων, γυναικών, κ.λπ.).

4. Σε σχέση με την δυνατότητα διαφοροποίησης των οικονομικών δραστηριοτήτων τοπικά η διεθνής εμπειρία φανερώνει ορισμένους προβληματισμούς. Υπάρχουν π.χ. ερωτήματα για το κατά πόσον κατέστη δυνατόν να συμβάλουν στην αγροτική ανάπτυξη η μεταποίηση και οι υπηρεσίες μέσω της αποκέντρωσής τους σε αγροτικές περιφέρειες. Στη Σουηδία π.χ. μια χώρα με παράδοση στην αποκέντρωση και την περιφερειακή ανάπτυξη, η απασχόληση του τοπικού εργατικού δυναμικού σε αποκεντρωμένους κλάδους πληροφορικής και Ε&ΤΑ δεν ξεπερνά το 3,8% και 2% αντίστοιχα. Τίθεται λοιπόν το ζήτημα ποιές κατηγορίες επιχειρήσεων έχουν εν δυνάμει γεωγραφική κινητικότητα.

5. Οσον αφορά τον τουρισμό, οι τάσεις που παρατηρούνται δίνουν πιο ασφαλή συμπεράσματα. Πέρα από τις κλασικές υπηρεσίες, η ανάπτυξη τοπικών βιοτεχνιών χειροτεχνίας και άλλων τεχνών είναι αξιοσημείωτη. Έτσι πολλές χώρες έχουν επενδύσει στον τουρισμό. Η Ισπανία π.χ. έχει αφιερώσει το 69% των προγραμμάτων που εμπíπτουν στο LEADER για αγροτική ανάπτυξη στον τουρισμό. Επίσης στην Ιρλανδία εκτιμάται ότι στο διάστημα 1989-1992 ο τουρισμός προσέφερε το 75% των νέων θέσεων εργασίας. Από την άλλη εκφράζονται ορισμένες επιφυλάξεις ως προς το ζήτημα της πολλαπλασιαστικής επίδρασης των τουριστικών βιομηχανιών σε άλλους οικονομικούς τομείς. Επίσης, σε ορισμένες περιπτώσεις υπάρχει το ζήτημα της αστικοποίησης των αγροτικών περιοχών και της βιομηχανοποίησης του τουρισμού, του μοντέλου δηλαδή του μαζικού, υπερκορεσμένου και περιβαλλοντικά μη φιλικού τουρισμού. Σχετικά επισημαίνεται ότι το μοντέλο αυτό δε συνάδει προς την έννοια της ολοκληρωμένης αγροτικής ανάπτυξης, η οποία ενέχει το στοιχείο της ισορροπίας και της προστασίας του περιβάλλοντος.

Γ. ΟΛΟΚΛΗΡΩΜΕΝΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΑΓΡΟΤΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ

Α. Η προηγούμενη εμπειρία

1. Η μεταπολεμική αναπτυξιακή προσπάθεια διεθνώς είτε στο επίπεδο του σχεδιασμού (πενταετή προγράμματα), είτε στο επίπεδο της πρακτικής εφαρμογής αναπτυξιακών πολιτικών στηρίχθηκε στο πρότυπο της κλαδικής ανάπτυξης. Υποστηρίχθηκαν θεωρητικά και εφαρμόστηκαν στην πράξη σύνολα μέτρων με στόχο την ανάπτυξη των διαφόρων κλάδων της οικονομίας χωρίς ιδιαίτερη πρόνοια για τις συνδέσεις που δημιουργούνται ή θα έπρεπε να δημιουργούνται μεταξύ των κλάδων αυτών. Η αντίληψη αυτή στην πρακτική εφαρμογή της έδειξε τα περιορισμένα όριά της. Η κλαδική ανάπτυξη δεν μπορούσε, στις περισσότερες περιπτώσεις, να οδηγήσει στην δημιουργία των απαιτούμενων διασυνδέσεων μεταξύ των κλάδων στο επίπεδο μίας εθνικής οικονομίας και ακόμη λιγότερο στο επίπεδο μιας περιφερειακής ή τοπικής οικονομίας. Η νέα αντίληψη της ολοκληρωμένης ανάπτυξης που θα αφορούσε το σύνολο των τομέων και κλάδων της οικονομίας, αλλά και της εκπαίδευσης και του πολιτισμού, όπου η έμφαση θα δινόταν στις συνδέσεις που πρέπει να δημιουργούνται στο πλαίσιο κυρίως μίας περιφέρειας, άρχισε να κυριαρχεί από τα μέσα της δεκαετίας του '70. Οι πρακτικές εφαρμογές της ολοκληρωμένης ανάπτυξης άρχισαν από τις αρχές της δεκαετίας του '80 κυρίως σε αγροτικές περιοχές που βρίσκονταν σε καθυστέρηση. (κυρίως ορεινές και προβληματικές περιοχές των αναπτυσσόμενων χωρών της Δύσης).

2. Στη χώρα μας η έννοια της ολοκληρωμένης ανάπτυξης άρχισε να διαδίδεται με την απόφαση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας να χρηματοδοτήσει τα γνωστά Μεσογειακά Ολοκληρωμένα Προγράμματα στα μέσα της δεκαετίας του 1980. Η απόφαση αυτή της ΕΕ προέκυψε ως αποτέλεσμα ενός συνδυασμού πιέσεων τόσο από την χώρα μας όσο και από τη Γαλλία και την Ιταλία μπροστά στην προοπτική ενός αυξημένου ανταγωνισμού από την επικείμενη τότε (1985) ένταξη της Ισπανίας και της Πορτογαλίας. Την εποχή εκείνη η αντίληψη της ολοκληρωμένης ανάπτυξης του αγροτικού χώρου ήταν για την ελληνική διοίκηση, επί δεκαετίας εθισμένη στο σχεδιασμό και την εφαρμογή αναπτυξιακών μέτρων κλαδικού χαρακτήρα, κάτι εντελώς καινούργιο. Δεν ήταν συνεπώς περίεργο, ότι η αντίληψη της ολοκληρωμένης ανάπτυξης των αγροτικών περιοχών παρέμεινε και σε μεγάλο βαθμό παραμένει σε θεωρητικό επίπεδο χωρίς πρακτική εφαρμογή.

3. Είναι γνωστά τα αποτελέσματα της εφαρμογής των Μεσογειακών Ολοκληρωμένων Προγραμμάτων. Ο συντονισμός των τριών Διαρθρωτικών Ταμείων της ΕΕ (Αγροτικό-Προσανατολισμού, Περιφερειακής Ανάπτυξης και Κοινωνικό) - είχε στόχο να οδηγήσει σε χρηματοδότηση τοπικών-ολοκληρωμένων προγραμμάτων ανάπτυξης, όπου ο αγροτικός τομέας θα συνδεόταν με τους άλλους τομείς και κλάδους σε τοπικό επίπεδο, ώστε να πολλαπλασιασθούν οι αναπτυξιακές επιδόσεις σε

προϊόν και θέσεις εργασίας. Ακόμη και στο εσωτερικό του Αγροτικού Τομέα, από οικονομικής δραστηριότητας, θα έπρεπε να υποστηρίζονται επιμέρους δράσεις που θα αλληλοϋποστηρίζονταν και θα συνδέονταν με την εκπαίδευση, την κατάρτιση, τον πολιτισμό (π.χ. ανάδειξη της λαϊκής παράδοσης, κ.λπ.). Τίποτε από τα παραπάνω δεν μπόρεσε να πραγματοποιηθεί, και ακολούθηθηκε η παράδοση της κλαδικής πολιτικής και ακόμη χειρότερα της εκτέλεσης μεμονωμένων έργων υποδομής με ελάχιστη και καμία σύνδεση μεταξύ τους. Ούτε η ελληνική κεντρική διοίκηση που ήταν υπεύθυνη για το σχεδιασμό και την εκτέλεση της αναπτυξιακής πολιτικής (Υπ. Εθνικής Οικονομίας, Βιομηχανίας, Γεωργίας κ.λπ.) ούτε και οι ιδιωτικοί φορείς μπόρεσαν να προσαρμοσθούν στη νέα αντίληψη για την ολοκληρωμένη ανάπτυξη των αγροτικών περιοχών.

4. Το ζήτημα ωστόσο είναι ότι η ΕΕ μετά την εμπειρία των Μεσογειακών Ολοκληρωμένων Προγραμμάτων που θεωρήθηκε επιτυχημένη στην Ν. Γαλλία και Ν. Ιταλία, προσανατόλισε ολόκληρη σχεδόν την αναπτυξιακή - διαρθρωτική της πολιτική προς την αντίληψη της ολοκληρωμένης ανάπτυξης των αγροτικών περιοχών. Είναι γνωστό ότι το 1988/89 έγινε η μεταρρύθμιση των διαρθρωτικών ταμείων και ο διπλασιασμός των πόρων της αναπτυξιακής πολιτικής με στόχο να επωφεληθούν οι χώρες με τις χαμηλότερες αναπτυξιακές επιδόσεις (Ελλάδα, Πορτογαλία, Ιρλανδία, Ισπανία). Ταυτόχρονα, ήδη από το 1985 άρχισε να αλλάζει η ΚΑΠ, όπως αναφέρθηκε διεξοδικά στο πρώτο μέρος της παρούσας γνώμης-πρωτοβουλίας. Τουλάχιστον το διαρθρωτικό σκέλος της ΚΑΠ (Τμήμα Προσανατολισμού) προσανατολίστηκε σε χρηματοδότηση προγραμμάτων ολοκληρωμένης αγροτικής ανάπτυξης συνεπικουρούμενο και από τα άλλα Ταμεία στο πλαίσιο

του στόχου 5α και 5β, δηλ. του στόχου της ανάπτυξης των αγροτικών περιοχών. Ο προσανατολισμός αυτός προς την ολοκληρωμένη ανάπτυξη του αγροτικού χώρου έναντι της κλαδικής ανάπτυξης του αγροτικού τομέα συνεχίζεται τόσο στο πλαίσιο της Διακήρυξης του Κορκ όσο και στο κείμενο των προτάσεων για την Κοινοτική δράση Ατζέντα 2000, όπως ήδη έχει αναφερθεί.

5. Είναι γενικά γνωστό ότι η χώρα μας έχει δυσκολίες στην εφαρμογή αναπτυξιακών προγραμμάτων γενικά και ειδικότερα στην εφαρμογή ολοκληρωμένων προγραμμάτων ανάπτυξης του αγροτικού χώρου. Οι δυσκολίες της εφαρμογής των ΜΟΠ (1985-1992) δυστυχώς δεν εξαφανίστηκαν, ούτε κατά την εφαρμογή του 1ου Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης (1989-1993) και βέβαια ούτε κατά την εφαρμογή του 2ου Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης (1994-1999). Βεβαίως, υπήρξαν αρκετές βελτιώσεις στην πορεία σε σύγκριση με την κατάσταση που επικρατούσε κατά την εφαρμογή των ΜΟΠ. Πολλά δεδομένα άλλαξαν με την θεσμοθέτηση του Β' Βαθμού αυτοδιοίκησης σε Νομαρχιακό επίπεδο χωρίς, ωστόσο, να υπάρξει ριζική θεραπεία. Η θεσμοθέτηση αιρετών νομαρχιακών αυτοδιοικήσεων δεν συνοδεύτηκε από μεταφορά ουσιαστικών αρμοδιοτήτων και κυρίως από μεταφορά των απαιτούμενων πόρων για την πραγματοποίηση αναπτυξιακών προγραμμάτων σε τοπικό επίπεδο. Αν εξαιρέσει κανείς την πρωτοβουλία LEADER για την αγροτική ανάπτυξη, η οποία εξ ορισμού στοχεύει στην χρηματοδότηση τοπικών αναπτυξιακών προγραμμάτων, όλες οι άλλες κοινοτικές δράσεις (Κανονισμοί 2328/91 κ.ά) στο πλαίσιο της χρηματοδότησης από το Γεωργικό Ταμείο - σκέλος Προσανατολισμού δεν έχουν καθόλου τοπική αναπτυξιακή διάσταση. Εφαρμόζονται αδιακρίτως σ' ολόκληρη τη χώρα, χωρίς

εξειδικεύσεις κατά περιοχές ή προϋποθέσεις ένταξης τους σε τοπικά αναπτυξιακά προγράμματα. Το παράδειγμα της εφαρμογής του Κοινοτικού Κανονισμού για τον εκσυγχρονισμό των αγροτικών εκμεταλλεύσεων (όπου περιλαμβάνεται και η “εξισωτική” αποζημίωση για τις ορεινές και προβληματικές περιοχές) είναι χαρακτηριστικό. Η εφαρμογή του Κανονισμού δεν έχει καμία τοπική ιδιαιτερότητα ούτε συνδέεται με οποιαδήποτε άλλη αναπτυξιακή πρωτοβουλία. Ωστόσο, η εφαρμογή του Κανονισμού που προαναφέραμε απορροφά το 80% της Κοινοτικής Χρηματοδότησης για την αγροτική ανάπτυξη στο πλαίσιο του 2ου Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης.

6. Ειδικότερα σχετικά με την εφαρμογή στη χώρα μας της Κοινοτικής Πρωτοβουλίας LEADER, είναι γεγονός ότι χρηματοδοτεί προγράμματα αγροτικής ανάπτυξης. Το ερώτημα όμως είναι αν τα προγράμματα αυτά έχουν ολοκληρωμένο χαρακτήρα. Σε ορισμένες ελάχιστες περιπτώσεις (π.χ. Καλαμπάκα) μπορεί να διακρίνει κανείς ορισμένα χαρακτηριστικά που προσιδιάζουν σε ένα ολοκληρωμένο αναπτυξιακό πρόγραμμα. Αλλά επιπλέον σημειώθηκαν και σημαντικές ελλείψεις κατά την εφαρμογή της πρωτοβουλίας LEADER. Το LEADER I χαρακτηρίστηκε από μόνο 16,5% απορροφητικότητα, ενώ το υπό εξέλιξη LEADER II, δύο περίπου χρόνια πριν την ολοκλήρωσή του, από μόλις 5%. Αλλά και οι πόροι αυτοί, στη συντριπτική πλειοψηφία τους, δεν κατευθύνθηκαν προς πραγματική αγροτική ανάπτυξη, παρά μάλλον προς άλλες χρήσεις, ενίοτε και μη σχετικές. Σημαντικό πρόσκομμα στην αναπτυξιακή προσπάθεια συνιστά η αδυναμία των ομάδων τοπικής δράσης (π.χ.) αναπτυξιακές εταιρίες). Υπάρχει σοβαρό πρόβλημα στελέχωσης των ομάδων αυτών που εμπο-

δίζει τον ορθό σχεδιασμό και πραγματοποίηση ολοκληρωμένων αναπτυξιακών προγραμμάτων. Συχνά εξάλλου παρατηρείται το φαινόμενο του κομματισμού και των πελατειακών σχέσεων σε τοπικό επίπεδο.

7. Κρίσιμης σημασίας παράγοντας που εμποδίζει την εφαρμογή τοπικών αναπτυξιακών προγραμμάτων με ολοκληρωμένο χαρακτήρα είναι ο κάθετος και κλαδικός τρόπος οργάνωσης των δημοσίων υπηρεσιών και οι αποστάσεις που χωρίζουν τα “συναρμόδια” υπουργεία ακόμη και στο επίπεδο της περιφερειακής ή της νομαρχιακής αυτοδιοίκησης. Δεν πρέπει να υποβαθμίζεται επίσης η αδυναμία των περιφερειακών και νομαρχιακών διοικήσεων - αυτοδιοικήσεων να οργανώσουν τις διαδικασίες εκπόνησης και εφαρμογής τοπικών αναπτυξιακών προγραμμάτων με ολοκληρωμένο χαρακτήρα εξαιτίας της έλλειψης αρμοδιοτήτων και εξειδικευμένου προσωπικού. Βεβαίως, πριν από όλα υπάρχει μία διάχυτη αντίληψη ότι η άσκηση πολιτικής αγροτικής ολοκληρωμένης ανάπτυξης είναι εξαιρετικά δύσκολη υπόθεση που υπονομεύεται από την βαριά παράδοση της κλαδικής πολιτικής.

Τα χαρακτηριστικά του Ελληνικού αγροτικού χώρου και οι δυνατότητες ολοκληρωμένης ανάπτυξής του

1. Ο ελληνικός αγροτικός χώρος παρουσιάζει ορισμένα χαρακτηριστικά που τον διαφοροποιούν από τον αγροτικό χώρο των άλλων χωρών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η παραγωγική του φυσιογνωμία στηρίζεται σε μεγάλο βαθμό στην αγροτική δραστηριότητα (γεωργία, κτηνοτροφία, αλιεία, δασοκομία, μελισσοκομία, κ.λπ.) με αποτέλεσμα τόσο το εισόδημα των κατοίκων του αγροτικού χώρου (σε ποσοστό 20-30%) όσο και η απασχόλησή τους

(σε ποσοστό 30-50%) να εξαρτάται από τον αγροτικό τομέα. Αυτό οφείλεται τόσο στη μεγάλη σημασία του πρωτογενούς τομέα στην ελληνική οικονομία (12-13% στο ΑΕΠ έναντι 2-3% στην Ε.Ε. και 18-20% στη συνολική απασχόληση έναντι 5-6% στην Ε.Ε.), όσο και στο γεγονός ότι η βιομηχανία και ο τριτογενής τομέας είναι υπερβολικά συγκεντρωμένοι στα αστικά κέντρα και ιδιαίτερα στην Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη.

2. Ο ελληνικός αγροτικός χώρος περιλαμβάνει πολλές αγροτικές εκμεταλλεύσεις πολύ μικρού μεγέθους σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες της Ε.Ε. Είναι χαρακτηριστικό ότι το 90% περίπου των αγροτικών εκμεταλλεύσεων στη χώρα μας έχει έκταση μικρότερη από 10 εκτάρια (100 στρ.) και το μέσο μέγεθος σε ολόκληρη τη χώρα είναι 5 εκτάρια (50 στρ.) όταν στο σύνολο της Ε.Ε. ο αντίστοιχος μέσος όρος είναι 16 εκ. (160 στρ.). Το γεγονός αυτό, παρά τις προσπάθειες εντατικοποίησης της αγροτικής παραγωγής (με συχνά αρνητικά για το περιβάλλον και την υγεία αποτελέσματα) αναπόφευκτα οδηγεί σε χαμηλά εισοδήματα και επιβάλλει την αναζήτηση εισοδημάτων εκτός της αγροτικής εκμετάλλευσης και εκτός γεωργίας. Η πολυαπασχόληση στην ελληνική γεωργία έχει πάρει μεγάλες διαστάσεις φθάνοντας περίπου το 40% των αρχηγών των εκμεταλλεύσεων. Εξάλλου το 70% περίπου της ελληνικής αγροτικής παραγωγής αποτελείται από φυτικά προϊόντα και μόνο το 30% από ζωικά, τα οποία ενσωματώνουν πολύ μεγαλύτερη προστιθέμενη αξία στην παραγωγή τους, δηλ. προσφέρουν υψηλότερα αγροτικά εισοδήματα. Στην υπόλοιπη Ε.Ε. η κατάσταση είναι ακριβώς αντίστροφη. Επίσης στο μεγάλο ποσοστό φυτικής παραγωγής στην Ελλάδα οφείλεται και η σχετικά χαμηλή εξωτερική προστασία από την ΚΑΠ, η οποία όπως είναι γνωστό ελάχιστα προστατεύει τα φρούτα-λαχανικά που αποτελούν το 40% της ελληνικής αγροτικής παραγωγής.

Αποτέλεσμα της χαμηλής προστασίας είναι η ένταση του ανταγωνισμού των τρίτων χωρών που εκτοπίζει τα ελληνικά προϊόντα από την εγχώρια και τις κοινοτικές αγορές και πιέζει τις τιμές παραγωγού σε χαμηλά επίπεδα, με αρνητικές συνέπειες στο αγροτικό εισόδημα.

3. Όλα τα παραπάνω οδηγούν στο τελικό αποτέλεσμα τα αγροτικά εισοδήματα στην Ελλάδα να μην ξεπερνούν το 50% των αντίστοιχων εισοδημάτων στην Ευρωπαϊκή Ένωση (κατά μέσο όρο), η αγροτική παραγωγή να έχει έντονη εποχιακότητα και συνεπώς να μην καλύπτει πλήρως τις ανάγκες της απασχόλησης σε σημαντικές χρονικές περιόδους και να εξαρτάται από τις εξαγωγές με τρόπο επιτακτικό λόγω της φθαρτότητας των περισσοτέρων ελληνικών αγροτικών προϊόντων (φρούτα-λαχανικά). Πρέπει συνεπώς να είναι σαφές ότι ο ελληνικός αγροτικός τομέας αδυνατεί να προσφέρει στους Έλληνες αγρότες αντίστοιχα εισοδήματα με αυτά των εργαζόμενων σε άλλους τομείς της οικονομίας στις αστικές περιοχές, όχι μόνο λόγω των εγγενών ιδιομορφιών των αγροτικών τομέων που συναντώνται σε όλες τις χώρες του κόσμου, αλλά και επειδή έχει τα επιπρόσθετα αρνητικά χαρακτηριστικά που προαναφέρθηκαν.

4. Αν στα παραπάνω αρνητικά δεδομένα προστεθούν και η ορεινότητα των εδαφών, το χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης και πληροφόρησης των αγροτών μας και η μεγάλη μέση ηλικία τους σε συνδυασμό με την καχεκτική ανάπτυξη των θεσμών που πλαισιώνουν τους αγρότες στη χώρα μας, είναι φανερό ότι το αγροτικό εισόδημα που μπορεί να προκύψει από τις ελληνικές αγροτικές εκμεταλλεύσεις είναι σε μέσους όρους χαμηλότερο κατά 40-50% του αντίστοιχου μέσου εισοδήματος των

εργαζομένων σε άλλους τομείς της οικονομίας της χώρας μας. Είναι συνεπώς αναπόφευκτο να συνεχίζεται η αγροτική έξοδος όχι μόνο από τον αγροτικό τομέα αλλά και γενικότερα από τον αγροτικό χώρο.

5. Ωστόσο, όλα τα παραπάνω αφορούν τους μέσους όρους σε επίπεδο χώρας, οι οποίοι συγκαλύπτουν σημαντικές διαφοροποιήσεις κατά αγροτική περιοχή δεδομένης της ποικιλομορφίας του ελληνικού γεωγραφικού χώρου. Είναι συνεπώς απαραίτητο να αποκαλυφθούν οι διαφοροποιήσεις αυτές, προκειμένου να φανούν καθαρότερα τα προβλήματα του ελληνικού αγροτικού χώρου και να σκιαγραφηθεί μία διαφοροποιημένη κατά περίπτωση στρατηγική ολοκληρωμένης αγροτικής ανάπτυξης που θα διευρύνει τις δυνατότητες παραγωγικής απασχόλησης των αγροτών και εκτός αγροτικού τομέα και θα συμβάλει στη συγκράτηση του πληθυσμού στις αγροτικές περιοχές. Προφανώς υπάρχουν πολλοί τρόποι κατάταξης των περιοχών του ελληνικού αγροτικού χώρου με βάση το παραγόμενο προϊόν, με βάση τη μορφολογία του εδάφους, με βάση το μέγεθος των εκμεταλλεύσεων κ.λπ. Για τις ανάγκες αυτής της γνώμης πρωτοβουλίας της Ο.Κ.Ε. κρίνεται σκόπιμο να χρησιμοποιηθούν τα κριτήρια της Ευρωπαϊκής Ένωσης (βλ. Παράρτημα) με ορισμένες ωστόσο διαφοροποιήσεις, ώστε να είναι δυνατόν να προκύψουν συμπεράσματα με στόχο τη διατύπωση προτάσεων μιας στρατηγικής ολοκληρωμένης ανάπτυξης ανάλογα με την ένταση των προβλημάτων και τη δυναμική κάθε διαφορετικής κατηγορίας αγροτικού χώρου.

6. Με βάση τα παραπάνω ο ελληνικός αγροτικός χώρος μπορεί να διαχωριστεί σε τέσσερις τουλάχιστον τύπους περιοχών :

- Δυναμικές αγροτικές περιοχές
- ορεινές περιοχές
- προβληματικές περιοχές
- νησιωτικές περιοχές.

Βεβαίως θα μπορούσε ο διαχωρισμός να προχωρήσει περισσότερο και να περιλάβει και άλλες κατηγορίες περιοχών οι οποίες εμπεριέχονται στις τέσσερις προαναφερόμενες. Έτσι, θα μπορούσαν να ορισθούν οι περιστατικές αγροτικές ζώνες και οι τουριστικές ζώνες τόσο των νησιών όσο και των ηπειρωτικών παραλίων. Όμως, δυστυχώς δεν υπάρχουν μέχρι σήμερα στατιστικά στοιχεία ούτε σχετικές μελέτες που να προχωρούν σε τέτοιες κατατάξεις. Μόνον για τις τέσσερις πρώτες κατηγορίες περιοχών δηλ. τις δυναμικές, ορεινές, προβληματικές και νησιωτικές υπάρχουν ορισμένα στοιχεία* .

7. Με βάση τα στοιχεία αυτά αποκαλύπτονται σημαντικότερες διαφορές τόσο στα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά των αγροτικών εκμεταλλεύσεων όσο και στη διαχρονική μεταβολή τους μεταξύ των διαφόρων τύπων αγροτικών περιοχών.

Σύμφωνα, με τα διαθέσιμα στοιχεία, οι **δυναμικές αγροτικές περιοχές** περιλαμβάνουν 302.000 αγροτικές εκμεταλλεύσεις έναντι συνόλου περίπου 819.500 εκμεταλλεύσεων. Αυτές βρίσκονται σε πεδινές ζώνες και δεν παρουσιάζουν στοιχεία προβληματικότητας σύμφωνα με τα κριτήρια της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Στις περιοχές αυτές το ποσοστό αρδευόμενων εδαφών φθάνει το 64,7% έναντι 38,4% του μέσου ότου της χώρας, ο αριθμός των αγροτεμαχίων των εκμεταλλεύσεων είναι 4,7

* Βλ. Ν. Μαρτίνος - Π.Καρανικόλας, "Χωρική διαφοροποίηση της Ελληνικής γεωργίας", στο Ν. Μαραβέγιας (επιμ.), Η Ελληνική γεωργία με ορίζοντα το 2000" (υπό δημοσίευση).

έναντι 6,4 του μ.ο. της χώρας, το ποσοστό των αρχηγών των εκμεταλλεύσεων άνω των 55 ετών είναι 54% έναντι 57,2% του μ.ο. και το ποσοστό της μη χρησιμοποιούμενης γεωργικής έκτασης είναι μόνο 2,3% έναντι 4,5% του μέσου όρου της χώρας.

Όσον αφορά στην εξέλιξη των δυναμικών περιοχών τα σχετικά στοιχεία δείχνουν ότι μεταξύ 1987 και 1993 ο αριθμός των αγροτικών εκμεταλλεύσεων μειώθηκε κατά 12,9% έναντι 14,1 του μ.ο., η χρησιμοποιούμενη αγροτική γη μειώθηκε κατά 0,2% έναντι 6,9% του μ.ο. και το εργατικό δυναμικό αυξήθηκε κατά 2,4% έναντι μείωσης κατά -3,1% του μ.ο. της χώρας.

8. Η σύγκριση με την κατάσταση και την εξέλιξη που διαπιστώνονται στις άλλες περιοχές δηλ. στις **ορεινές, προβληματικές και νησιωτικές** (όπου βρίσκονται 201.000, 147.000 και 168.500 εκμεταλλεύσεις αντίστοιχα) είναι αποκαλυπτική των μεγάλων διαφοροποιήσεων μέσα στον ελληνικό αγροτικό χώρο. Έτσι, π.χ. τα ποσοστά άρδευσης είναι πολύ χαμηλότερα από το μέσο όρο της χώρας (19,8%, 29,5%, 19,8% αντιστοίχως έναντι 38,4% του μ.ο.), ο αριθμός των αγροτεμαχίων ανά εκμετάλλευση μεγαλύτερος από το μ.ο. (6,5, 7,7, 7,7 έναντι 6,4 μ.ο.). Το ποσοστό των ηλικιωμένων αγροτών πάνω από 55 ετών είναι επίσης μεγαλύτερο από το μέσο όρο (61,0%, 56,8%, 58,1% έναντι 57,2% μ.ο.), ενώ το ποσοστό μη χρησιμοποιούμενης αγροτικής γης είναι ιδιαίτερα στα νησιά πολύ μεγάλο φθάνοντας το 12,4% έναντι 4,5% του μ.ο. της χώρας. Τέλος, η εικόνα είναι περισσότερο αποκαλυπτική σχετικά με την διαχρονική εξέλιξη των αγροτικών περιοχών των κατηγοριών αυτών (ορεινές-προβληματι-

κές- νησιωτικές). Τόσο ο αριθμός των εκμεταλλεύσεων όσο και η χρησιμοποιούμενη γεωργική γη μειώθηκαν σε ποσοστό πολύ μεγαλύτερο από το μ.ο. της χώρας, ενώ η μείωση του εργατικού δυναμικού ιδιαίτερα στις νησιωτικές περιοχές έφθασε στο -11,7% έναντι -3,1% του μ.ο. και αύξησης κατά 2,4% στις δυναμικές περιοχές μεταξύ 1987 και 1993.

9. Βεβαίως, αν ήταν δυνατόν να έχουμε πιο πρόσφατα στοιχεία και περισσότερες λεπτομέρειες για τις εξελίξεις τα πράγματα θα ήταν ακόμη περισσότερο σαφή.* Σε κάθε περίπτωση τα παραπάνω είναι αρκετά για να τεκμηριωθεί μια διαφοροποιημένη στρατηγική ολοκληρωμένης αγροτικής ανάπτυξης ανάλογα με τον τύπο της αγροτικής περιοχής. Ειδικότερα όσον αφορά στη μείωση του αγροτικού εργατικού δυναμικού, οι διαφορές μεταξύ των διαφόρων τύπων αγροτικών περιοχών είναι εξαιρετικά προφανείς και απαιτούν μια εντελώς διαφορετική προσέγγιση. Θα πρέπει ακόμη να σημειώσουμε ότι σε πολλές περιπτώσεις οι δυναμικές περιοχές (κυρίως πεδινές ζώνες) βρίσκονται κοντά στις ακτές της χώρας και συνεπώς περιλαμβάνουν και τις τουριστικές ζώνες, όπου οι δυνατότητες συμπληρωματικού εισοδήματος για τους αγρότες είναι σημαντικές, πράγμα που επιδρά στην συγκράτηση του αγροτικού πληθυσμού στις περιοχές αυτές, όπως προκύπτει και από τα σχετικά στοιχεία. Αντίθετα, στις νησιωτικές περιοχές (όπου περιλαμβάνονται όλα τα νησιά) η πραγματική εικόνα είναι περισσότερο περίπλοκη. Σ' αρκετά νησιά έχουν αναπτυχθεί σημαντικές τουριστικές δραστηριότητες στον αγροτικό χώρο και συνεπώς θα περίμενε κανείς μια πιο ευχάριστη εικόνα από τα σχετικά στοιχεία. Όμως, φαίνεται ότι στο εσωτερικό των νη-

* Δυστυχώς, οι Έρευνες της ΕΣΥΕ για τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά των εκμεταλλεύσεων των διαφόρων τύπων αγροτικών περιοχών γίνονται κάθε πέντε χρόνια και συνεπώς η πιο πρόσφατη έρευνα που αξιοποίησαν οι ερευνητές Ν. Μαρτίνος - Π.Καρανικόλας είναι αυτή του 1993.

σιών κυρίως των μεγαλύτερων, όπου δεν έχει αναπτυχθεί τουριστική δραστηριότητα, η κατάσταση του αγροτικού χώρου είναι εξαιρετικά προβληματική με αποτέλεσμα να αντισταθμίζει την ανάπτυξη των τουριστικών ζωνών των νησιών και να προκύπτει ένα συνολικά αρνητικό αποτέλεσμα. Όσον αφορά τις **περιαστικές αγροτικές ζώνες**, οι οποίες έχουν προφανή πλεονεκτήματα (άμεση πρόσβαση στην αγορά τεχνολογίας, υψηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης κ.λπ.), τις περισσότερες φορές βρίσκονται στις δυναμικές πεδινές περιοχές εκτός

εξαιρέσεων, όταν οι πόλεις βρίσκονται σε υψόμετρο. Σε τέτοιες περιπτώσεις οι εκμεταλλεύσεις όμως κατατάσσονται στις δυναμικές σύμφωνα με τα κριτήρια της Ε.Ε. Τέλος, αξ σημειωθεί ότι οι ορεινές περιοχές είναι συνήθως απομακρυσμένες από τα αστικά κέντρα και βεβαίως περιλαμβάνουν όλες σχεδόν τις παραμεθόριες περιοχές της Β. Ελλάδος πράγμα που επιβάλλει την ανάπτυξη τους ακόμη και για εθνικούς λόγους.

Δ.ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΟΛΟΚΛΗΡΩΜΕΝΗΣ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΚΑΤΑ ΤΥΠΟ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ

1. Σύμφωνα με το πρότυπο της ολοκληρωμένης αγροτικής ανάπτυξης, η έμφαση στην αναπτυξιακή παρέμβαση πρέπει να δίνεται στο σύνολο των παραγόντων της τοπικής οικονομίας και κοινωνίας οι οποίοι μπορούν να συμβάλουν στην αναπτυξιακή διαδικασία. Στα πλαίσια αυτά θα πρέπει να αξιοποιούνται σύγχρονοι τρόποι αναπτυξιακής παρέμβασης όπου η πληροφορική θα πρέπει να χρησιμοποιείται σ'όλες τις παραγωγικές δραστηριότητες. Ακόμα τα προγράμματα ολοκληρωμένης αγροτικής ανάπτυξης σ'όλους τους τύπους αγροτικών περιοχών θα πρέπει να περιλαμβάνουν όχι μόνο καθαρά οικονομικούς στόχους, που θα αυξήσουν τα εισοδήματα των κατοίκων, αλλά ταυτόχρονα θα πρέπει να περιλαμβάνουν πολιτιστικούς, περιβαλλοντικούς και κοινωνικούς στόχους, που βελτιώνουν την ποιότητα της ζωής του πληθυσμού. Ετσι, π.χ. θα πρέπει να δίνεται έμφαση στην ολοκλήρωση των κοινωνικών υποδομών και στη στήριξη κοινωνικών δραστηριοτήτων. Συγκεκριμένα, όσον αφορά την υγεία, θα πρέπει να στελεχωθούν με το κατάλληλο προσωπικό τα κέντρα υγείας και τα νοσοκομεία στις αγροτικές περιοχές, όσον αφορά την εκπαίδευση και την κατάρτιση, θα πρέπει η τοπική αυτοδιοίκηση να έχει τον πρώτο λόγο, όσον αφορά την πολιτιστική ανάπτυξη, θα πρέπει να αξιοποιηθούν οι υπάρχοντες αρχαιολογικοί χώροι και τέλος, όσον αφορά την ψυχαγωγία, θα πρέπει να στηρίζονται όλες οι σχετικές τοπικές πρωτοβουλίες (κινηματογράφος, θέατρο, εικαστικές τέχνες κλπ.).

Επίσης η ενθάρρυνση των τοπικών πρωτοβουλιών, ατομικών και συλλογικών, με πληροφόρηση και κίνητρα για τις επιχειρήσεις και κυρίως τις μικρομεσαίες είναι απαραίτητη και θα πρέπει να συνδεθεί στενότερα με τον ισχύοντα αναπτυξιακό νόμο, όχι μόνο στον αγροτικό τομέα, αλλά και στους τομείς της βιομηχανίας, βιοτεχνίας, τουρισμού, ψυχαγωγίας, πολιτιστικής ανάπτυξης. Για την πραγματοποίηση των παραπάνω στόχων ο ρόλος της αυτοδιοίκησης του α' και β' βαθμού είναι σημαντικός στην καθοδήγηση και την δημιουργία των προϋποθέσεων ανάπτυξης των τοπικών ατομικών και συλλογικών πρωτοβουλιών.

2. Προκειμένου να σκιαγραφηθεί μια ιδιαίτερη στρατηγική ολοκληρωμένης αγροτικής ανάπτυξης για τους διαφορετικούς τύπους αγροτικών περιοχών, όπως προηγουμένως προσδιορίστηκαν, θα πρέπει με συντομία να αναλυθούν τα βασικά τους προβλήματα στα οποία θα απαντά η αντίστοιχη ολοκληρωμένη αναπτυξιακή προσπάθεια. Αρχίζοντας από τις δυναμικές κυρίως πεδινές αγροτικές περιοχές της χώρας μας πρέπει να σημειωθούν τα ακόλουθα: Πρόκειται για αγροτικές περιοχές που περιλαμβάνουν συνήθως εντατικής μορφής εκμεταλλεύσεις κυρίως φυτικής παραγωγής όπως: σιτηρά, καπνό, βαμβάκι, τεύτλα, ηλιόσπορους, λαχανικά κ.α. και δευτερευόντως οργανωμένης κτηνοτροφίας. Οι αγρότες έχουν προβεί σε σημαντι-

κές επενδύσεις σε κτίρια και μηχανήματα και έχουν συνήθως υψηλό επίπεδο δανεισμού. Αποτελούν την “καρδιά” της αγροτικής παραγωγής και των αγροτικών εξαγωγών της χώρας μας, πλήττονται όμως πολύ περισσότερο από τις μεταρρυθμίσεις της ΚΑΠ δηλ. από την μείωση της εξωτερικής προστασίας. Σ’ ορισμένες περιπτώσεις η εντατική καλλιέργεια έχει δημιουργήσει προβλήματα στα εδάφη και κυρίως στον υδροφόρο ορίζοντα (υφαλμύρωση) λόγω της υπερλίπανσης και υπεράντλησης υδάτων με στόχο την αύξηση της παραγωγής ώστε να αντισταθμισθεί η συνεχής μείωση των αγροτικών τιμών τα τελευταία χρόνια.

Η διεύρυνση των εκμεταλλεύσεων γίνεται κυρίως με ενοικιάσεις (των οποίων το ύψος συναρτάται με τις αποδόσεις) και βρίσκεται σε πολύ υψηλά επίπεδα (σχεδόν στο ίδιο ύψος με το καθαρό εισόδημα ανά στρέμμα). Ωστόσο, ούτε η εντατικοποίηση ούτε η διεύρυνση με ενοικιάσεις (άρα με υψηλό κόστος) μπορεί να αντιμετωπίσει τον όλο και μεγαλύτερο διεθνή σταδιακά ανταγωνισμό, εφόσον στις περιοχές αυτές παράγονται ομοειδή προϊόντα με αυτά που παράγονται στις τεράστιες εκμεταλλεύσεις της Γαλλίας, του Καναδά, ΗΠΑ, Αυστραλίας, κ.λπ.

Η γεωργία στις δυναμικές περιοχές θα μπορούσε να χαρακτηριστεί “**επιχειρηματική**” διότι ασκείται από επαγγελματίες αγρότες και έχει πλήρως εμπορευματικό προσανατολισμό και υψηλό επίπεδο εξειδίκευσης κατά εκμετάλλευση. Αυτό δεν σημαίνει ότι οι αρχηγοί των εκμεταλλεύσεων δεν ασκούν πολλές φορές και δεύτερο επάγγελμα, δεδομένου ότι οι εκμεταλλεύσεις τους, παρά τον “δυναμισμό” τους, έχουν αυξημένες “εμφανείς δαπάνες” και, συνεπώς, όχι τόσο υψηλό εισόδημα, όσο θα αναμενόταν. Επίσης η γεωργία σ’ αυτές τις περιοχές είναι περισσότερο

εκτεθειμένη στο διεθνή ανταγωνισμό και εξαρτάται όπως αναφέραμε από τις εξελίξεις στην Κ.Α.Π.

Συνεπώς, στις **δυναμικές αγροτικές περιοχές** η στρατηγική της αγροτικής ανάπτυξης θα έπρεπε να περιλαμβάνει κυρίως:

- κίνητρα για διεύρυνση των εκμεταλλεύσεων (φορολογικά, κληρονομικό δίκαιο, οργανισμό διαχείρισης της γης, νέο καθεστώς ενοικίων)
- σαφείς κατευθύνσεις για νέου τύπου δυναμικές καλλιέργειες,
- ανάπτυξη παραγωγής αγροτικών προϊόντων για μη διατροφική χρήση
- αρδευτικά έργα εξοικονόμησης νερού και αποκατάστασης των υπογείων υδάτων,
- διάδοση νέας τεχνολογίας και νέων ποικιλιών αποδοτικών σπόρων κ.λπ.
- μείωση του κόστους αγοράς της ενέργειας, των μηχανημάτων, των εφοδίων κ.λπ. με μείωση ειδικού φόρου και Φ.Π.Α..
- ενίσχυση εκσυγχρονισμού βιομηχανιών επεξεργασίας των αγροτικών προϊόντων και δημιουργία νέων, όταν και όπου χρειάζεται, ώστε επί τόπου να γίνεται όσο το δυνατόν μεγαλύτερη επεξεργασία.
- Η καθετοποίηση της παραγωγής και η ενίσχυση της συμβολαιακής γεωργίας.
- Η προώθηση και εμπορία αγροτικών προϊόντων (μάρκετινγκ) μέσω περιφερειακών αγορών και εμπορικών δικτύων.

3. Σχετικά με τις **ορεινές αγροτικές περιοχές**, η καταγραφή των προβλημάτων τους δεν μπορεί να είναι ολοκληρωμένη σ' αυτή τη Γνώμη, λόγω της εξαιρετικής πολυπλοκότητας τους. Μόνον γενικές κατευθύνσεις θα μπορούσαν να υποδειχθούν, δεδομένου ότι και στο εσωτερικό των ορεινών αγροτικών περιοχών υπάρχουν σημαντικές διαφοροποιήσεις, παρά την κοινότητα των προβλημάτων. Τα βασικά χαρακτηριστικά των 200.000 περίπου αγροτικών εκμεταλλεύσεων στις περιοχές αυτές (μικρός κλήρος και πολυτεμαχισμένος, κλίσεις που εμποδίζουν τη μηχανική καλλιέργεια, δύσκολη επικοινωνία με αστικά κέντρα, εξαιρετικά γερασμένο αγροτικό εργατικό δυναμικό, έλλειψη κοινωνικών και πολιτιστικών υποδομών κ.λπ.) οδηγούν σε πολύ χαμηλά εισοδήματα. Οι αγροτικές εκμεταλλεύσεις σ' αυτές τις περιοχές καλλιεργούν ποικιλία προϊόντων και ασχολούνται με την νομαδική κτηνοτροφία. Η ανάγκη εξωγεωργικής απασχόλησης είναι επιτακτική αλλά οι δυνατότητες εξαιρετικά περιορισμένες με αποτέλεσμα την συνεχή αγροτική έξοδο, όπως φαίνεται και από τα σχετικά στοιχεία.

Στις περιοχές αυτές, η στρατηγική αγροτικής ανάπτυξης πρέπει απαραίτητα να έχει όσο το δυνατόν περισσότερο ολοκληρωμένο χαρακτήρα, δηλαδή τα σχετικά προγράμματα ανάπτυξης πρέπει να περιλαμβάνουν:

- ενισχύσεις για την βελτίωση της ποιότητας των αγροτικών προϊόντων,
- ενισχύσεις για την επεξεργασία τους μέσα στην περιοχή με παραδοσιακές μεθόδους και τεχνικές,
- κίνητρα για την δημιουργία βιοτεχνιών ξύλου και υφαντουργίας,

- δημιουργία ορεινών καταφυγίων
- ανάπτυξη τουριστικών καταλυμάτων
- αξιοποίηση του δασικού πλούτου για οικονομικούς και ψυχαγωγικούς σκοπούς

Όλα αυτά θα πρέπει να εμπλέκουν άμεσα τους ίδιους τους αγρότες ώστε να μπορούν με τις δραστηριότητες αυτές να αυξήσουν τα εισοδήματά τους και να παραμείνουν στις περιοχές τους. Το κρίσιμο ζήτημα είναι να παράγονται **“ειδικά” προϊόντα** εκτός των κυρίαρχων εμπορικών ανταγωνιστικών κυκλωμάτων (προϊόντα τοπικά, ειδικού τύπου και τεχνολογίας, υψηλής ποιότητας, κ.λπ) ώστε να μην μπορούν να εκτοπισθούν από τα φθηνότερα προϊόντα άλλων περιοχών ή εισαγόμενα από τρίτες χώρες. Ο ρόλος του μάρκετινγκ και στην περίπτωση αυτή είναι προφανής.

4. Οι **προβληματικές αγροτικές περιοχές** περιλαμβάνουν περίπου 147.000 αγροτικές εκμεταλλεύσεις που παρουσιάζουν ένα μικρότερο επίπεδο προβληματικότητας από ότι οι ορεινές περιοχές. Παράγουν μία μεγάλη ποικιλία προϊόντων χωρίς ιδιαίτερη εξειδίκευση, αλλά τόσο η γονιμότητα των εδαφών, όσο και η απόσταση από αστικά κέντρα δημιουργούν σοβαρά προβλήματα στα αγροτικά εισοδήματα. Στην περίπτωση αυτή δεν μπορεί να υπάρξει μόνο ένας άξονας στρατηγικής για την αγροτική ανάπτυξη. Προφανώς υπάρχουν περιπτώσεις όπου οι περιοχές αυτές μπορούν να αναπτύξουν “ανταγωνιστική” και γεωργία επιχειρηματικού χαρακτήρα και συνεπώς χρειάζεται μια στρατηγική ανάλογη με αυτήν που προσιδιάζει στις δυναμικές περιοχές. Σε άλλες περιπτώσεις χρειάζεται ένας συνδυασμός στρατηγικής

που θα περιλαμβάνει και μέτρα ενδυνάμωσης της ποιοτικής παραδοσιακής ιδιαίτερης και μη ανταγωνιστικής παραγωγής, όπως στην περίπτωση των ορεινών περιοχών αλλά και μέτρα ενίσχυσης της ανταγωνιστικής αγροτικής παραγωγής.

5. Οι νησιωτικές περιοχές παρά την μεγάλη ποικιλομορφία τους (μικρά-μεγάλα νησιά, τουριστικά ή λιγότερο τουριστικά, ορεινά, πεδινά) παρουσιάζουν βασικά κοινά χαρακτηριστικά όπως είναι κυρίως η απόσταση από την ηπειρωτική Ελλάδα και συνεπώς το αυξημένο κόστος μεταφοράς, η επίδραση στην οικολογική ισορροπία, η σπανιότητα των πόρων, η ανταγωνιστική χρήση της γης μεταξύ αγροτικής και τουριστικής δραστηριότητας κ.α. (βλ. πιο κάτω σχετικά με τις τουριστικές ζώνες). Στις περιοχές αυτές σε αγροτικές εκμεταλλεύσεις καλλιεργούν μεγάλη ποικιλία προϊόντων χαμηλής αποδοτικότητας αλλά συνήθως υψηλότερης ποιότητας, ενώ σε αρκετά νησιά είναι ανεπτυγμένη και η κτηνοτροφία νομαδικού κυρίως χαρακτήρα. Επίσης στα περισσότερα νησιά σημαντικό ρόλο έχει η παράκτια και ποντοπόρα αλιεία.

Το κόστος μεταφοράς όχι μόνο από τα νησιά προς τα αστικά κέντρα των διαφόρων προϊόντων αλλά και από την ηπειρωτική Ελλάδα προς τα νησιά των αναγκαιών εφοδίων για κάθε μορφή οικονομικής δραστηριότητας αυξάνει το κόστος των παραγόμενων προϊόντων στις περιοχές αυτές.

Συνεπώς μια στρατηγική αγροτικής ανάπτυξης θα πρέπει κυρίως να στοχεύει:

- στη διευκόλυνση των μεταφορών και τη μείωση του κόστους τους
- στην διαφήμιση και προώθηση-μάρκετινγκ των νησιωτικών προϊόντων

- στην προστασία των σπάνιων πόρων και της εύθραυστης οικολογικής ισορροπίας των περισσότερων νησιών

- στην ενθάρρυνση της ορθολογικής αλιευτικής δραστηριότητας

- στην αξιοποίηση του θαλάσσιου πλούτου και για τουριστικούς σκοπούς.

Αυτά απαιτούν σχεδιασμό ολοκληρωμένων προγραμμάτων αγροτικής ανάπτυξης, που συνδυάζει την αειφορία με την υψηλή ποιότητα “ειδικών” προϊόντων (π.χ. οικολογικών) εκτός κυρίαρχων κυκλωμάτων αγοράς, παρόμοιων με αυτών των ορεινών περιοχών. Επίσης απαιτείται η ενθάρρυνση του οικολογικού τουρισμού.

6. Υπάρχουν και οι υποκατηγορίες των **αγροτικών περιαστικών ζωνών** καθώς και των **αγροτικών τουριστικών ζωνών**. Στην πρώτη περίπτωση παρά τα εμφανή πλεονεκτήματα της γειτνίασης με τα αστικά κέντρα, οι αγρότες αντιμετωπίζουν σοβαρά προβλήματα κόστους της γης. Ο ανταγωνισμός των αστικών, βιομηχανικών και τουριστικών χρήσεων της γης, η αδυναμία ελέγχου από τις κρατικές υπηρεσίες και έλλειψη στοιχειώδους χωροταξικού σχεδιασμού στη χώρα μας (κτηματολόγιο, αυστηρός καθορισμός χρήσεων κ.λπ.) οδηγεί την αξία της γης σε τεράστια ύψη με αποτέλεσμα να μην μπορούν οι αγρότες και ιδίως οι νέοι αγρότες να αποκτήσουν αυτό το βασικό μέσο της αγροτικής παραγωγής. Δεν θα πρέπει όμως να αποσιωπηθεί και η συχνή δυνατότητα πώλησης αγροτικών εκτάσεων από αγρότες σε υψηλές τιμές και η ευχέρεια απόκτησης κεφαλαίων για εκσυγχρονισμό των εκμεταλλεύσεών τους. Εξάλλου δεν είναι τυχαίο ότι στις περιαστικές ζώνες κυριαρχούν εκμεταλλεύσεις με σύγχρονο εξοπλισμό και υψηλή προστιθέ-

μενη αξία, όπως θερμοκήπια λαχανικών και ανθοκομικών προϊόντων, ορنيθοτροφικές και χοιροτροφικές εκμεταλλεύσεις και οργανωμένη γαλακτοπαραγωγός αγελαδοτροφία.

Στις περιοχές αυτές, η στρατηγική της αγροτικής ανάπτυξης θα πρέπει πριν από όλα να περιλαμβάνει ρυθμίσεις στο ζήτημα των χρήσεων γης καθώς και ειδικά περιβαλλοντικά μέτρα.

7. Τέλος, όσον αφορά τις **τουριστικές ζώνες** θα πρέπει να γίνει διαχωρισμός μεταξύ αυτών που ανήκουν στα νησιά και αυτών που ανήκουν στις ηπειρωτικές περιοχές της χώρας που είναι συνήθως δυναμικές περιοχές. Στην πρώτη περίπτωση αποτελούν μία σημαντική πηγή εισοδήματος για τους αγρότες των νησιών. Στη δεύτερη περίπτωση οι τουριστικές ζώνες που ανήκουν σε δυναμικές αγροτικές περιοχές, αυξάνουν τις δυνατότητες άντλησης συμπληρωματικών εισοδημάτων και συντελούν στη συγκράτηση και την αύξηση του εργατικού δυναμικού στις αγροτικές εκμεταλλεύσεις.

Και στις δύο περιπτώσεις, η άσκηση της τουριστικής δραστηριότητας από τους ίδιους τους αγρότες ως επιχειρηματίες (και όχι ως μισθωτούς υπαλλήλους τουριστικών επιχειρήσεων) έχει και θετικές και αρνητικές πλευρές. Αν η τουριστική δραστηριότητα συνδυάζεται με την αγροτική εκμετάλλευση μέσα στο πλαίσιο μίας αγροτουριστικής επιχείρησης, έχει προφανώς θετική επίπτωση λόγω της αλληλοϋποστήριξης των παραγωγικών δραστηριοτήτων. Αν όμως η τουριστική δραστηριότητα οδηγεί στην εγκατάλειψη της αγροτικής εκμετάλλευσης, τότε η αγροτική παραγω-

γή οδηγείται σε μαρασμό και χάνεται η δυνατότητα αξιοποίησης των αγροτικών πόρων της περιοχής. Η δεύτερη αυτή εξέλιξη είναι περισσότερο συνήθης στα νησιά, δεδομένου ότι η αγροτική δραστηριότητα δεν είναι ούτε εύκολη ούτε προσοδοφόρα, όπως είναι στις δυναμικές πεδινές περιοχές. Δεν είναι συνεπώς ανεξήγητο ότι η αγροτική γη εγκαταλείπεται στα νησιά σε πολύ υψηλά ποσοστά, όπως δείχνουν τα σχετικά στοιχεία, εις βάρος προφανώς της αναπτυξιακής δυναμικής της περιοχής.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι προβλήματα υπερβολικής αξίας της γης είναι συνήθη και στις τουριστικές ζώνες, όπως και στις περιαστικές, αν και όχι για τους ίδιους λόγους. Εδώ η πίεση στη γη προέρχεται κυρίως από τη ζήτηση για δεύτερη κατοικία και για τουριστικές εγκαταστάσεις.

Από τα παραπάνω προκύπτει και η ενδεδειγμένη στρατηγική αγροτικής ανάπτυξης πρέπει κυρίως να περιλαμβάνει κίνητρα και προϋποθέσεις για την ανάπτυξη πραγματικών αγροτουριστικών δραστηριοτήτων που θα αποτρέψει την εγκατάλειψη της γεωργίας και θα ενθαρρύνει την παραγωγική αξιοποίηση των αγροτικών πόρων των περιοχών αυτών. Υπάρχουν ορισμένα παραδείγματα πραγματικών αγροτουριστικών επιχειρήσεων που συνδυάζουν την αγροτική παραγωγή και την τουριστική δραστηριότητα όπου δηλ. οι τουρίστες αποτελούν τους πελάτες των αγροτικών προϊόντων των ιδίων των επιχειρήσεων. Το ζητούμενο βεβαίως είναι οι τουρίστες να είναι καταναλωτές και των άλλων προϊόντων των περιοχών αυτών (βιοτεχνικών, οικοτεχνικών, κ.λπ.), εφόσον ανταποκρίνονται στις προτιμήσεις τους σε ποιότητα και τιμές.

Ε. ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟ ΘΕΣΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΚΑΙ ΤΗΝ ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗ

1. Από τα παραπάνω προκύπτουν κρίσιμα ζητήματα που αφορούν τόσο στο σχεδιασμό όσο και στην εφαρμογή μιας διαφοροποιημένης κατά τύπο αγροτικής περιοχής ολοκληρωμένης ανάπτυξης. Τα ζητήματα του σχεδιασμού συνδέονται προφανώς και με τους τοπικούς φορείς που είναι κατεξοχήν αρμόδιοι να σχεδιάζουν τέτοια προγράμματα ολοκληρωμένης τοπικής αγροτικής ανάπτυξης. Στους τοπικούς φορείς φυσικά περιλαμβάνονται οι νέοι δήμοι και οι νομαρχίες, καθώς και αναπτυξιακές εταιρίες ιδιωτικές ή δημοτικές ή κρατικές ή μικτές κ.λπ. Συνεπώς το ζήτημα του σχεδιασμού ανάγεται στην δυνατότητα κατάλληλης στελέχωσης όλων αυτών των τοπικών φορέων και στην ικανότητα τους να συνάπτουν εταιρικές σχέσεις με το κράτος και την Ευρωπαϊκή Κοινότητα. Μ' άλλα λόγια μια συνολικότερη εθνική στρατηγική αγροτικής ανάπτυξης ολοκληρωμένου χαρακτήρα θα πρέπει να περιλαμβάνει, εκτός από όσα αναφέρθηκαν, ειδική μέριμνα για την στελέχωση των υπάρχοντων τοπικών φορέων αλλά και την ενθάρρυνση και χρηματική ενίσχυση νέων φορέων, όπου οι υπάρχοντες αδρανούν.

2. Είναι απαραίτητο πάντως να υπάρχει ο κατάλληλος συντονισμός των διαφορετικών φορέων ώστε να αποφεύγονται συγκρούσεις αρμοδιοτήτων και αλληλοεπικαλύψεις με κόστος σε αποτελεσματικότητα. Επίσης θα πρέπει να δωθεί προτεραιότητα στους φορείς που εκ φύσεως είναι σε θέση να εφαρμόσουν αξιόπιστα

προγράμματα ανάπτυξης, π.χ. αγροτικούς συνεταιρισμούς, επιμελητήρια, ιδιωτικές επιχειρήσεις, κλπ. Οι ΟΤΑ θα πρέπει να αναλάβουν ρόλο σχεδιασμού, συντονισμού και υποβοήθησης της τοπικής ανάπτυξης, παρέχοντας το κατάλληλο πλαίσιο, την χρηματοδότηση, τα κίνητρα, την πληροφόρηση και τις απαραίτητες υποδομές.

3. Πέραν όμως από τον σχεδιασμό, η εφαρμογή μιας στρατηγικής ολοκληρωμένης ανάπτυξης του αγροτικού χώρου προφανώς συνδέεται και με την επάρκεια των τεχνικών και κυρίως των χρηματοδοτικών μέσων. Το ζήτημα της επάρκειας των μέσων εφαρμογής των διαφόρων προγραμμάτων ολοκληρωμένης αγροτικής ανάπτυξης συναρτάται προφανώς με τις χρηματοδοτικές δυνατότητες. Τέτοιες δυνατότητες μπορούν να υπάρξουν στις περισσότερες περιπτώσεις μέσω διαδικασιών αυτοχρηματοδότησης διαφόρων αναπτυξιακών έργων, όπου οι συλλογικές (συνεταιριστικές) και ατομικές πρωτοβουλίες μπορούν να αξιοποιηθούν.

Προφανώς μεγάλο μερίδιο στην χρηματοδότηση των αναπτυξιακών παρεμβάσεων έχει η ΕΕ. Εν τούτοις, παρά την πληθωρική φιλολογία περί ολοκληρωμένης αγροτικής ανάπτυξης και της ανάγκης ενδυνάμωσης των προσπαθειών σε τοπικό επίπεδο που περιλαμβάνεται σε όλα τα σχετικά κοινοτικά κείμενα, το τελικό αποτέλεσμα δεν είναι ανάλογο. Ούτε το ύψος της χρηματοδότησης, ούτε οι διαδι-

κασίες, ούτε οι σύλληψη και το θεσμικό πλαίσιο μπορούν να βοηθήσουν όπως είναι σήμερα στην τεράστια ανάγκη ολοκληρωμένης ανάπτυξης που υπάρχει στις αγροτικές περιοχές της χώρας μας. Οι περικοπές στο ύψος του Κοινοτικού προϋπολογισμού και στις δαπάνες της ΚΑΠ που τελευταία συζητούνται έρχονται σε αντίθεση με τις προθέσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης για χρηματοδότηση της αγροτικής ανάπτυξης

ολοκληρωμένου χαρακτήρα, όπως εξάλλου έχει αναφερθεί στο προηγούμενο τμήμα αυτής της Γνώμης.

4. Με βάση αυτά τα δεδομένα, η χώρα μας θα πρέπει να προσπαθήσει να δεσμεύσει, τουλάχιστον, το 20% του 3ου ΚΠΣ στον αγροτικό τομέα για να υπάρχουν ρεαλιστικές προοπτικές υλοποίησης της ολοκληρωμένης αγροτικής ανάπτυξης.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1

Παρατηρήσεις για την ολοκληρωμένη ανάπτυξη του αγροτικού χώρου στην Γνώμη της Ο.Κ.Ε. νο. 13, 1997.

“Απαιτείται χάραξη μίας Εθνικής Αγροτικής Πολιτικής (ΕΑΠ), η οποία θα συνοδεύει, θα διορθώνει, θα συμπληρώνει την ΚΑΠ. Η πολιτική αυτή από τη μια πλευρά θα πρέπει να ενισχύει πρωτοβουλίες και να παίρνει μέτρα προς την κατεύθυνση της ολοκληρωμένης ανάπτυξης του αγροτικού χώρου με στόχο να αυξηθεί η απασχόληση στις αγροτικές περιοχές εκτός γεωργίας, ώστε να συγκρατηθεί ο πληθυσμός στον αγροτικό χώρο όχι απαραίτητα στο γεωργικό επάγγελμα. Από την άλλη πλευρά θα πρέπει να ενισχύει την ποιοτική βελτίωση του εργατικού δυναμικού στη γεωργία με κίνητρα για τους νέους αγρότες, με ενισχύσεις για την εκπαίδευση των αγροτών, με μέτρα για την έξοδο των γηραιότερων από το αγροτικό επάγγελμα, με την ορθολογική διαχείριση των εκτάσεων που εγκαταλείπονται κλπ. Στόχος θα είναι η βελτίωση της ποιότητας των παραγομένων προϊόντων (τυποποίηση, οικολογικά προϊόντα κλπ.) και η αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας, έτσι ώστε η ελληνική γεωργία να γίνει και περισσότερο διεθνώς ανταγωνιστική και οι αγρότες να μπορούν να αποκτήσουν υψηλότερα εισοδήματα.

Η Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη του Αγροτικού Χώρου ως στόχος της αγροτικής πολιτικής θα πρέπει να περιλαμβάνει επιμέρους μέτρα που έχουν ως αποτέλεσμα την δημιουργία θέσεων απασχόλησης, όχι απαραίτητα στη γεωργία, αλλά σε συνδεδεμένες (ή όχι) μ' αυτήν δραστηριότητες. Τα μέτρα αυτά μπορεί να είναι κίνητρα

σε βιομηχανικές, βιοτεχνικές ή τουριστικές επιχειρήσεις που εγκαθίστανται σε αγροτικές περιοχές, ενθάρρυνση σε πρωτοβουλίες των αγροτών και των αγροτικών συνεταιρισμών να επεκτείνουν τις δραστηριότητές τους στο χώρο του τουρισμού ή της επεξεργασίας των αγροτικών προϊόντων κ.λπ. Τα μέτρα αυτά ήδη εφαρμόζονται μέσω - του Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης και των Κανονισμών της ΚΑΠ - καθώς και της κοινοτικής πρωτοβουλίας LEADER. Το ζήτημα είναι ότι όλα τα παραπάνω δεν εφαρμόζονται με αποτελεσματικό τρόπο (π.χ. πολλά κονδύλια δεν οδηγήθηκαν στη γεωργία, αλλά σε άλλες δραστηριότητες) και δεν έχουν ακόμη πάρει σημαντικές διαστάσεις ιδίως στις περιοχές που έχουν περισσότερη ανάγκη. Επίσης, χρειάζονται μέτρα επαγγελματικής κατάρτισης των νέων που θέλουν να φύγουν από τη γεωργία και να ασχοληθούν με άλλα επαγγέλματα στον αγροτικό χώρο.

Γενικότερα, παρεμβάσεις που μπορούν να δημιουργήσουν συνθήκες αξιοπρεπούς διαβίωσης στους κατοίκους των αγροτικών περιοχών που εκ των πραγμάτων δεν μπορούν να παραμείνουν στη γεωργία λόγω του μικρού κλήρου, ή που αναζητούν παράλληλα με την μικρή εκμετάλλευσή τους και συμπληρωματικά εισοδήματα. Δυνατότητες υπάρχουν αν αξιοποιηθούν οι τοπικές δυνατότητες, αν η αναπτυξιακή προσπάθεια στηριχθεί στην Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση και στις τοπικές επιχειρηματικές ιδιωτικές ή συλλογικές πρωτοβουλίες. Ακόμη και στις πιο ορεινές και απομακρυσμένες περιοχές μπορούν να ανθήσουν τέτοιες πρωτοβουλίες αν στηριχθούν κατάλληλα”.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2

Τα κριτήρια κατάταξης των διαφόρων περιοχών σε Ορεινές και Προβληματικές, Δυναμικές και Νησιωτικές

Σύμφωνα με το πιο πρόσφατο ενημερωτικό σημείωμα του Υπουργείου Γεωργίας (17/7/1997) για την ένταξη των Δήμων, Κοινοτήτων και Οικισμών της χώρας στις περιοχές της Οδηγίας 75/268/ΕΟΚ, ισχύουν τα εξής :

1. Ορεινές Περιοχές (Άρθρο 3, Παρ. 3)

Στις περιοχές αυτές εντάσσονται Δήμοι, Κοινότητες και Οικισμοί που έχουν τις ακόλουθες προϋποθέσεις :

(i) Η κτηματική τους έκταση βρίσκεται σε υψόμετρο πάνω από 800 μέτρα.

(ii) Η κτηματική τους έκταση βρίσκεται μεταξύ 600-800 μέτρων και οι κλίσεις του εδάφους είναι τουλάχιστον 16%.

(iii) Η κτηματική τους έκταση βρίσκεται σε υψόμετρο κάτω από 600 μέτρα με κλίσεις εδάφους τουλάχιστον 20%.

Εάν ένας Δήμος, Κοινότητα ή Οικισμός έχει μία από τις παραπάνω περιπτώσεις σε ποσοστό κτηματικής έκτασης τουλάχιστον 80% ή το άθροισμα των περιπτώσεων (i), (ii) (iii) είναι τουλάχιστον 80% επί του συνόλου της κτηματικής τους έκτα-

σης, τότε είναι δυνατόν να προταθεί για ένταξη στις ορεινές περιοχές.

2. Προβληματικές Περιοχές (Άρθρο 3, Παρ. 4)

Εντάσσονται πολλοί Δήμοι, Κοινότητες ή Οικισμοί που αποτελούν ομοιογενείς ζώνες και χαρακτηρίζονται από χαμηλή πυκνότητα πληθυσμού, άγονο έδαφος και χαμηλό εισόδημα. Ειδικότερα θα πρέπει :

- Η πυκνότητα του πληθυσμού να είναι μέχρι 45 κατοίκους ανά τετραγωνικό χιλιόμετρο.

- Το γεωργικό εισόδημα να είναι μικρότερο του 80% του μέσου όρου της χώρας.

- Οι αποδόσεις των κυριότερων καλλιεργειών να είναι μέχρι 80% του μέσου όρου της χώρας.

3. Δυναμικές Περιοχές

Όσες δεν εντάσσονται στις δύο προηγούμενες κατηγορίες.

4. Νησιωτικές Περιοχές

Όλα τα νησιά.

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΤΗΣ Ο.Κ.Ε.
Καθηγητής Β. ΣΚΟΥΡΗΣ

Στην Ολομέλεια της 12ης Φεβρουαρίου 1999 παρέστησαν τα κάτωθι Μέλη
της Οικονομικής και Κοινωνικής Επιτροπής :

ΠΡΟΕΔΡΟΣ

Βασίλειος Σκουρής
Καθηγητής Α.Π.Θ.

Α΄ ΟΜΑΔΑ

Αγγέλου Χαράλαμπος
Πρόεδρος Δ.Σ. Σ.Α.Τ.Ε.

Αναλυτής Νικόλαος
Αντιπρόεδρος Δ.Σ. Σ.Ε.Β.

Μπαλωμένος Δημήτριος
Εκπρόσωπος Εθνικής Συνομοσπονδίας
Ελληνικού Εμπορίου
σε αναπλήρωση του
Δρακάτου Αλέξανδρου
Εκπροσώπου Ε.Σ.Ε.Ε.

Κανελλόπουλος Γεώργιος
Πρόεδρος Δ.Σ. Γ.Σ.Ε.Β.Ε.Ε.

Καραμαλάκος Δημήτριος
Εκπρόσωπος Ε.Σ.Ε.Ε.

Κεφάλας Χαράλαμπος
Εκπρόσωπος Ε.Σ.Ε.Ε.

Κυριαζής Δημήτριος
πρώην Πρόεδρος Σ.Ε.Β.

Μαραζιώτης Άγγελος
Διευθυντής Γενικής Γραμματείας
Ένωσης Ελληνικών Τραπεζών

Ρερρές Κυριάκος
Γενικός Διευθυντής
Πανελληνίας Ομοσπονδίας
Ξενοδόχων σε αναπλήρωση του
Μηναΐδη Βασιλείου
Β΄ Αντιπρόεδρου Δ.Σ. Π.Ο.Ξ.

Χαμπηλομάτης Γεώργιος
Μέλος Δ.Σ. Γ.Σ.Ε.Β.Ε.Ε.

Χασιώτης Νικόλαος
Εκπρόσωπος Ένωσης
Ελλήνων Εφοπλιστών

Β΄ ΟΜΑΔΑ

Αραζού Λεονάρδος
Γ.Σ.Ε.Ε.

Αυγητίδης Ελευθέριος
Γ.Σ.Ε.Ε.

Βούτος Παναγιώτης
Α.Δ.Ε.Δ.Υ.

Μητρόπουλος Ανδρέας
Α.Δ.Ε.Δ.Υ.
σε αναπλήρωση του
Βρεττάκου Ηλία
Α.Δ.Ε.Δ.Υ.

Δεληγιάνης Αναστάσιος
Α.Δ.Ε.Δ.Υ.

Κόλλιας Κωνσταντίνος
Α.Δ.Ε.Δ.Υ.

Κωνσταντινίδης Ιωάννης
Γ.Σ.Ε.Ε.

Λαιμός Στέφανος
Γ.Σ.Ε.Ε.

Μανώλης Ιωάννης
Γ.Σ.Ε.Ε.

Μελισσάρης Νικόλαος
Γ.Σ.Ε.Ε.

Παπαντωνίου Κωνσταντίνος
Α.Δ.Ε.Δ.Υ.

Πολίτης Δημήτρης
Γ.Σ.Ε.Ε.

Πολυζωγόπουλος Χρήστος
Πρόεδρος Γ.Σ.Ε.Ε.

Σκαρμούτσος Διονύσιος
Γ.Σ.Ε.Ε.

Τσουκαλάς Δημήτριος
Γ.Σ.Ε.Ε.

Γ΄ ΟΜΑΔΑ

Αλεξόπουλος Παναγιώτης
Πρόεδρος Οικονομικού
Επιμελητηρίου Ελλάδος

Βάγιας Παναγιώτης
Εκπρόσωπος Γεωτεχνικού
Επιμελητηρίου Ελλάδος

Βουμβουλάκης Μιχαήλ
Β΄ Αντιπρόεδρος
Δ.Σ. ΠΑ.Σ.Ε.Γ.Ε.Σ.

Γιατράκος Νικόλαος
Αναπληρωτής Δήμαρχος Αθηναίων

Γωνιωτάκης Γεώργιος
Β΄ Αντιπρόεδρος
Δ.Σ. Γ.Ε.Σ.Α.Σ.Ε.

Καραγιάννης Δημήτριος
Μέλος Δ.Σ. ΠΑ.Σ.Ε.Γ.Ε.Σ.

Κοιμήσης Απόστολος
Γενικός Γραμματέας Κ.Ε.Δ.Κ.Ε.

Λιόλιος Νικόλαος
Πρόεδρος Δ.Σ. ΠΑ.Σ.Ε.Γ.Ε.Σ.

Λίτσος Φώτης
Γενικός Γραμματέας
Δ.Σ. ΠΑ.Σ.Ε.Γ.Ε.Σ.

Βοϊκλής Γεώργιος
Εκπρόσωπος Κέντρου
Προστασίας Καταναλωτών
σε αναπλήρωση του
Μαγουλά Γεωργίου
Πρόεδρου Δ.Σ. ΚΕ.Π.ΚΑ.

Γκίνης Σοφοκλής
Γ.Ε.Σ.Α.Σ.Ε.
σε αναπλήρωση του
Φάκα Χρήστου
Πρόεδρου Δ.Σ. Γ.Ε.Σ.Α.Σ.Ε.

ΓΕΝΙΚΟΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΑΣ

Γρηγόριος Παπανίκος

ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΣΙΩΝ & ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ ΤΗΣ Ο.Κ.Ε.

Για κάθε πληροφορία σχετικά με το έργο και τη λειτουργία της Ο.Κ.Ε. είναι στη διάθεσή σας το Τμήμα Δημοσίων & Διεθνών Σχέσεων της Επιτροπής, υπό τη διεύθυνση της κας Μάρθας Θεοδώρου.

Τηλ.: (01) 9249510-2, Fax: (01) 9249515, e-mail: iproke@otenet.gr